

मूलुखा

बःधंगु बैज्ञानिक भाय्लचं

इस्वरानन्द

रवि शाक्य
इखाछं, यल

पिकाक— मय्जु सुधा

५०६, वँतु मिखादों, येँ—८

ब्याक्क अधिकार च्वमियाके

थाक—

जानकीलाल प्रधान

श्री नवदुर्गा प्रेस,

तौमधि, ख्वप ।

मू. १।५०

मूबंजा:— हिमाञ्चल पुस्तक भन्दार
क्वना:त्वा:, येँ

देछा

नेपाल भासाया निंति यंकं थःत
पानावं भाया च्वंम दाजु
चित्तधर 'हृदय'जु यात

च्वमि

गवसाः

गुगुं नं भाय् सलसः दँ छगू हे कथं न्ह्यानावं वना
चवनि मखु । मेमेगु थें वया नं चहः पहः हिलावं वना
चवनि । छाय् धाःसा समाज हिला वनि, वनूया बिचाः
याइगु पहः हिला वनि, अथें तुं मनुखं नवाइगु भाय् नं
हिला वनि । वरु खः, हिसुया भवः तालय् हंक तगिं निना
स्वे फय्मा, इलं व्वथले फय्क लँपु दयमा धकाः हे
*‘भाय्लचं’ इलय् व्यलय् न्हूक व छिक हिला हय् माला
चवनि ।

न्होपा नवानावंगु वय् चवयावंगुया दसु क्यनेत
जक भाय्लचं मखु । वरु थौं गुकथं म्हुतुं क्वज्वया चवन
व थुइकेत व उकियात पाय्छिक लँपु प्यना क्यनेत नं खः ।
धाथेंला उकिया आःयात त्वगु व पाय्छिगु खाः थुगु
धकाः स्यने कने याय्त हे भाय्लचं खः । मेगु छता खँ —
भाय्या थासा (पहः) काचा किचि हिला वने मफय्मा
धइगु तातुनाः हे जक भाय्लचं ज्याय् माला चवनि ।

उकिं भाय्लचंया दकलय तःधंगु खँ — गुगु खँवः
गुकथं, गन व गथे छथले दु, अन्याःजु खँवः गुकथं गथे

यानाः ज्याना ह्य छि, अले गन्याःगु यासु गन गुकथं छथले
 दु धइगु खँ अःपुक व याउँक स्यने कने याइगु हे थौंयात
 मदय्क मगाःगु भाय्लचंया ज्या जुया च्वंगु दु । धाथें ला
 खँग्वः ज्याय्गु जक मखु, खँगु छुइगु पहः नं भाय्या थासां
 पिहां मवनेमाः, भाय्या थःगु पहलं कय्च्याना तःगु
 जुइमाः । धापू छु धाःसा यासु (गुगुं नं भाय्या दुधं 'यासु'
 जुइगुलिं)या छथला क्यनेगु व उकिं खँग्वः ज्वानावं
 यकैगु लै क्यनेगु हे भाय्लचंया मजि मगाःगु ज्या धाय्माः ।

जिं नं नेपाल भासाया भाय्लचं व उकिया लैपुइ
 लाःगु सफू व्याक्कं व्वना । संस्कृतया थासय् नेपाल भासा
 मछिंफ (गनं कातु मतु काक, गनं व्हालुक) च्वंच्वंगु
 लाय्का । संस्कृतया भाय्लचं तब्ब्या जुइफु । अथे नं मीगु
 भाय्या चहः पहः लिसे पाः, उकिं मछिं) थ्व सफू च्वकूगु
 नं व हे हुनिं धाःसां पाइ मखु । उगुं थुगुं भाय्या भाय्लचं
 व्वना । व्याक्यां बह् कया । अथे नं थुकियात गुगुं भाय्या
 थासाय् कुकैगु कुतः थुकिया मखु । बरु भाय्या
 पहःलिसे फयां फछि सतिकेगु व ल्वेकेगु कुतः यानागु दु ।

गुगुं नं भाय्या थःगु हे पहः दइ । उकिं भाय्लचं
 नं व हे कथं ज्याना तःगु जुइ बह जू । भाय् धइगु मंकाः
 धन खः । उकियात जि थथे हे याय्, अथे हे च्वे धकाः
 जिह्वाः जुइ मत्वः । भाय् मंकाःगु जूगुलिं कवः बाय्

कयकुंगु बुद्धि थः ययःथे छयले मदु । थ्व फुक फाकया
 अर्थ 'छिमि मां छथाक बुक, जिमि मां पीचु'गु इखुं भाय्
 मखु । हानं थ्वहे पाय्छि जुल, थथे याउँक क्वःछिनाः
 धाय् त्यनागु नं मदु । अथे धाय् बांलाइ मखु, हिसि नं
 लाइ मखु । वरु थुलि धाःसा तछथानाः हे धाय् — थ्वया
 हे लिक्क मवेकं थुगु भाय्यात ल्वेक भायलचं दइ मखु । छाय्
 धाइ, थ्व भाय् बज्ञानिक जुउ । उकिं पिने च्वनाः थुकियात
 स्वे हिसि दइ मखु । अथे जुउगुलिं फयां फछि जक मखु,
 जियां जिछि कतः-भासं वया च्वंगु फुक फाक खँग्वःयात
 नेपाल भासाया बैज्ञानिक थासाय लाकाः छयले ल्वः जुउ ।
 अंग्रे जि भासं 'ट' नवाइ थाय् फ्रेञ्च भासं 'त' जक नवाय्गु
 याना वया च्वंगु दु । गुलिं गुलिं खँग्वःया ला आखःग्वः तकं
 वहेँ तुं जुयाः नं नवाइ बलय् थः थःगु भाय्या स्वभाव कथं
 नवाना न्छइ । (१) अथे हे म्नी थाय्यागु हे काय्, नेपाल
 भासाय् तुदिस्थः, थाहिंति, थाका शुक्, छां, ध्वाखा थें जाःगु
 खँग्वःयात नेपाल भासं टुँ डिखेल, ठँहिटी, ठाका ठुकु, ड्याङ्,
 ढोका यानाः दुक्या तःगु दु । अथे हे म्नीगु भासं नं
 कोठायत क्वथा, प्रतिष्ठायात पलिथा, लडाइँयात लराइँ
 बुढायात बुरा, अथें तुं डाकूयात दाखुँ (दायाः दिया खुइम)
 शंकायात संखा यानाः दुतिका तःगु नं मदुगु मखु । सुयाकें

❶ Lettar (लेटर व लेत्तर), Table (टेबिल व तान्ल),
 Restaurant (रेष्टुराँ व रेस्तराँ) ।

त्यासा काय म्वायकेगु कृतः बांलाःगु छखें निं तय , तर
मीग भाय्या पहःयथं 'ट, ट, ड, ढ, ण' व 'श, ष'
मत्वःगुलिं व व बाआख' मद्यले बांलाः । 'त, थ, द, ध, न'
व 'स' जक छयले वह जुउ ।

भाययाके थःगु हे पहः दडगु बांलाः । अम्ह ला कृतःया
भासं त्यासा कथं वया ज्वंगु खँग्वः नं थःगु हे पडलं, थःगु
भासं ध्वानाः छयले छिनिगु व फडगु न्याक हे बांलाः ।
उकिं देसं दुनेया तमाङ, गुरुङ, मगः, चेपाङ, चिपाङ, थें
जाःगु भायया नेपात भासालिसे तसकं सत्तिक व तप्यंग
स्वापू दु । गुलिं गुलिं खँग्वः प्यंग न्यागू नेपाः दुनेमा भासं
वहें तुं अर्थय छयला तः — 'सि' छयनम दाडम) । अथे
हे 'ति' (वज्रालगु वस्तु) नेपाःया दुने व पिने नं वहे अर्थय
छयला तःगु दु । ज्वलि ज्वःलाःग ला यक्वं दु ।* देसं
पिनेया सँभाय, चीन भाय, जापान भाय व बर्मा भाय
देसं दुनेयागु तामाङ, गुरुङ, मगः भाय बांलाक थुइकाः
थुगु भासय कुतः याः बइ बलय तिनि भाययात पायछिगु
व ल्वःगु भायलचं पिदनि, व हे तिनि भाययात ल्वेक व
छिक भायलचं जुयाः वस्वाइ, जि थथे तायका ।

इस्वरानन्द

२०२१ - ६ - ४

*स्वया दिसँ— 'सितु' दँ १, त्याः ३ या "नेपाल भासालिसे

माजाः - - Feminine

ધલ:

૧. આલ્પ: — Alphabet ૧.

માઆલ્પ: — Vowel

બાઆલ્પ: — Consonant

ચિના આલ્પ:—

૨. ન્વસુ — — Pronunciation ૪.

૩. દસુ — — Sign of Apocope ૬.

૪. મ્હ — — Number ૬.

મ્હછિ — — Singular

ત:મ્હ — — Plural

૫. જા: — — Gender ૧૧.

બાજા: — — Masculine

પ્રથમ પાઠ્યપુસ્તક

६. लितँसा - - Suffix

१३.

याक - - Nominative

यात - - Objective

सिया - - Possesive

किसं - - Oblic or Locative Suffix

नां - - Noun

मंकाःनां - - Pronoun

ब्वायसु - - Adjective

ल्याः ब्वायसु - Numeral Adjective

ध्यंत्याःसु (ध्यंत्याः ब्वायसु) " "

७. यासु छयला - Uses of Verb

३६

खँपु - - Sentence

व - - - Tense

न्यव - - Past

लिव - - Future

आव - - Present

न्यसः - - Interrogative

अजू - - Exclamatory

उजं - - Imperative

८. याताजि - - Quality of Verb Pattern ५२.

या - - Verb

ताजि - - Quality of Pattern

मायासु - - Original Verb

ब्वाय्यासु - Adverb

न्हयासु - A kind of Infinitive

९. ज्यानाखँगवः - Formation of Words ६६.

तँसा - - Suffix

ज्यानाग्वः - Verbal Formation

छयानाग्वः - Derivative Form

चिनाग्वः - Compound Form

न्हलि (न्हतँसा) Prepositional Preffix

१०. बा व त्या ७६.

११. कि व किकि ८०.

१२. 'कि'या अर्थय् 'न्हां' ८२.

१३. सुचं बा छुमांया अर्थय् 'न्हां' ८२.

१४. 'वं' व 'कथं'	८३.
१५. 'रे' व 'रां'	८४.
१६. 'त्तु' व 'त्तुमत्तु'	८४.
१७. 'तु'या अर्थय् न्ह्यलि-देतना	८५
१८. 'तुमत्तु'या अर्थय् 'म'	८५
१९. इत्यादिया अर्थय् खँग्वः देतना	८६

आखः— ‘मा’, ‘वा’ व ‘चिना’

‘माआखः’

नेपाल भासाय् मूगु माआखः खुगः जक—

“अ, आ, इ, उ, ए, ओ”

लिउने छुं आखः तना च्वंथाय् जक—

‘ई, ऊ, ऐ, औ’— (ी, ू, ै, ौ) छयले दु ।

‘देस’ या ‘दे’ व ‘मिस’ या ‘मे’ जक तहाकय्क नवाइ ।

नेपाल भासाया माआखः ‘आ, ए, ओ’ नं वःचा हाय्क नवाइ । उकिं छुं हुनि दु थाय् जक ताहाय्क नवाइ, अन्याः

थाय् जक ‘अः, आः, ई, ऊ, ऐ, औ’ छयलाः च्वेमाः । मेथाय्

सकभनं च्वेयागु हे खुगलं फयांफछि चाय्का काय्गु कुतः

भीगु भाय्पात ल्वः ।

चिहाय्क नवाय्थाय्

अ	न, व, छ
आ (।)	ला, जा, मा
इ (ि)	सि, जि, मि
उ (ु)	कु, सु, छु
ॡ	खँ, कुँ, लुँ

ताहाय्क नवाय्थाय्

अ (ः)	कः, लः, जः
आ (।ः)	काः, साः, ह्लाः
ई (ी)	की, मी, मी
ऊ (ू)	कू, भू, मू
ॡ	लं, स्वां, हुं

म्हुतुं क्वज्वः थे च्वेगु नेपाल भासाया नियम । उकिं
कतःया भासं दुहां वःगुयात नं अथे हे जक च्वेगु ल्वइ ।

गथे—नदि, (नदी-नदिइ धाय्बलय् उकिइ धयागु अर्थ वइ)
नेपालि, हिन्दि, बन्दि; उर्दु, पुजा, भुल

‘बाआखः’

नेपाल भासाया थःगु पहः कथं ‘बाआखः’ नीखुगः जक

तिस्सः	घोंसः	तिस्सः	घोंसः	तिस्सः	
क	ख	ग	घ	ङ	कथुं
च	छ	ज	झ	व	न्यतालं
त	थ	द	ध	न	वां
प	फ	ब	भ	म	म्हुतुसिं

(न्यागःगु (ङ, व, न, म) न्हासं नं पालाक थ्वया च्वनि ।
‘ङ’ कथु व न्हासं, ‘व’ न्यताः व न्हासं, ‘न’ वा व न्हासं, ‘म’
म्हुतुसि व न्हासं थ्वइ ।)

नायुसः— य, र, ल, व

कथुं— स (तिस्सः), ह (घोंसः)

मे थतुइकाः थक्वं थ्वके माःगु “ट, ठ, ड, ढ, ण, ष” व

न्यतालं मे काकाः पिकाय् माःगु 'श' नेवाः भासय् मदु । उकिं कतःया भासं वया च्वंगु खँग्वलय् नं च्वेयागु हे नीखुगः बाआखलं चाय्केगु बांलाइ । छाय् धाःसा गुगुं नं भासय् थःगु हे पहःयात कत्ताइगु बांलाइ । उकिं 'ट, ठ, ड, ढ, ण, श, ष' गनं हे मछयलेगु मीगु भाय्यात ल्वः ।

‘चिनाआखः’

‘य’ लिसे ‘क्य, ख्य, ल्य’; ‘च’ लिसे ‘क्व, ख्व, च्व’ थें ‘ह’ लिसे नं चिना-आखः छयलेगु पहः नेपाल भासाया थःगु हे खः ।

“न्ह, म्ह, र्ह, ह, ह्, व्ह”

‘य’ बागः हय् चिनागु (य्ह) थौं कन्हे च्वेगु मयाय् धुंकल । हय् ‘र’ चिछातःगु आखः (ह) यात ‘र’ व ‘ध’ थाय् स्वयाः छयला हय् धुंकल । थुकथं थ्वया नं छयला ह्य जुजुं वना च्वंगु दु ।

(‘ब’ व ‘व’ म्हुतुं क्वज्वःकथं च्वेगु याय्वं चाः । ‘व’ च्वयाः ‘ब’ नवाय्गु मीगु भाय्यात मत्वः ।— बाखं, बेलि, बुखँ थें बिचाः, बिबेक, बिस्व नं प्वाः फायाः हे च्वे बांलाः । छाय् धाःसा अथे मयाय बलय् भाय्या पहः स्यनि, बैज्ञानिकता तना वनि ।)

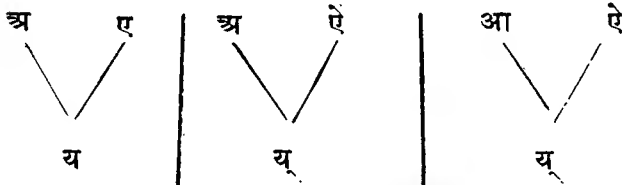
न्वसु

‘य’- ‘व’

‘य’ व ‘व’ मा-वा नितां आखल्यू दुश्याः । उकिइ *‘य’ ‘ए’ लिसे सत्तिक लाः । *‘व’ ‘ओ’ नाप ज्वलिं ज्वः जुउ ।

(म्हुतुं पिज्वक्व सःयात गुगुं नं भासं आखल्यू ल्ह्याः न्ह्यवे मफु । छुं कथं चाय्केगु कुतः जक याना च्वंगु दु । फक्वभनं ल्ह्या काय्गु आखःया ज्या खः । व ज्या नेपाल भासाय् सत्तिक हय् छिं ।

‘य’ ‘य’ व ‘ए’ ‘ऐ’

कय, खय, गय, ल्य | कय, छय, फय, लय, | काय, छाया, भाय, लाय

(‘अ’ व ‘ए’ या दथुइ ‘य’ (चिंकागु) व ‘अ’-‘आ’ व ‘ऐ’ या दथुइ य् (तुति पालागु) वइ ।)

* चिनागु (कय, खय, ल्य...)

* चिनागु (कय, व्य, व्ह) व स्वकं ‘व’ जक नं ।

‘व’ ‘ओ’

‘अ’ भाव दुथाय् ‘व’ (चिनागु बा स्वकं), ‘ओ’या भाव दुथाय् ‘ओ’ च्वेगु बांलाइ ।

(म्हुतुसि ग्वलाना: चिब्दइथाय् ‘व’ जुइ, तब्दया बा चकना वनिथाय् ‘ओ’ जुइ— म्हुतुसि वइथाय् ‘व’ चिब्दइथाय् , कथुं वइथाय् ‘ओ’—च्वामुमा: तब्दया वंथाय्)

म्हुतुं क्वज्व: थे आख:भो

अ	य	ए(ँ)	(अ)य्	(आ)य्	ऐ(ँ)	व	ओ
क	कय	के	कय्	काय्	कै	क्व	को
छ	छय	छे	छय्	छाय्	छै	व्छ	छो
ल	लय	ले	लय्	लाय्	लै	त्व	लो

चिना आखलय् ‘ए’ व य्

चिना आखलय् ‘ए’ वा ‘य्’ (‘अ’यां लिउगु)या छगू हे कथं म्हुतुं सं: क्वज्वइ । उकिं चिना आखलय् ‘व्वेकेगु’ (ँ) व ‘य्’ बाग: तय्गु छता हे खँ जुइ ।

गथे:— ग्ये-ग्यय् , ल्ह्यय्-ल्ह्ये, ल्ये-ल्यय् , प्ये-प्यय् ,
क्वे-क्वय् , ल्वे-ल्वय्, व्वे-व्वय् , भवे-भवय् ,
म्हे-ह्यय्, न्हे-न्हय्, व्वे-व्वय्, ल्हे-ल्हय्

दसु

तंगु आखः

न्हाथासं लिउने आखः तना वनिगु नियम मखु । बरु
आखः तंथाय् छुं दसु ल्यना च्वनि, उकिया हे थ्व छुमां खः ।
१. 'न' 'म' व '॰' इंफुतियां लिउनेया आखः ग्वः तंथाय् '॰'
चय्फुति जुयाः दसु ल्यनि ।

'न' तंथाय्

लन लं, छयन छयं, मिजन मिजं, स्वान स्वां, बान बां,
बखुन बखुं, चखुन चखुं ।

'म' तंथाय्

तम तं, नाम नां, दाम दां, गाम गां

'॰'यां लिउने छुं तंथाय्

कँथ कं, पँथ पं, स्वँथ स्वं, क्वँल क्वं, फ्वँल फ्वं
*२. 'च', 'ज', 'स' तंथाय् 'य' (तुति पाला 'यू') दसु ल्यनि ।
('अ, आ' या लिउने)

'च' तंथाय्

ग्वाच ग्वाय्, पाँच पाँय्, ख्वाँच ख्वाँय्, सँच सँय्

* 'देस' 'दे', 'मेस' या 'मे' ताहाप्क नवाप्गु याना तःगु दु ।

‘ज’ तंथाय्

भवज भवय्, बनज बनय्

✽ ‘स’ तंथाय्

हँस हँय्, धँस धँय्, फस फय्, कँस कँय्

३. ‘अ’ ‘आ’ या लिउने मेगु छुं आखः तंथाय् लिफुति (:)
दसु ल्यदि ।

‘अ’ या लिउने आखः तंथाय्

वासल चासः, खाखल खाखः, पसल पसः

धलक धलः, लख लः, कत कः,

‘आ’ या लिउने आखः तंथाय्

भयाल भयाः, खाखल खाः, निभाल निभाः, कलात कलाः

ह्लाहात ह्लाहाः- (ह्लाःत-ह्लाः)

४. ‘ति’ ‘लि’ तंथाय् ‘उ’ दसु ल्यनि ।

‘ति’ तंथाय्

भति भउ, पति पउ, कुति कुउ, *घुति घुउ

✽ ‘देस’ ‘दे’ ‘मेस’ या ‘मे’ ताहाय्क नवाय्गु याना तःगु इ ।

* विसेस अवसर ।

‘लि’ तंथाय्

भलि भउ, पलि पउ, नलि नउ, सफुलि सफुउ
दापुलि दापुउ, भुलि भुउ

५. ‘इ, उ’या लिउने मेगु छुं आखः तनि बलय् ‘इ’या लिउने
‘इ’ (ई- ी जुया :) ‘उ’या लिउने तनि बलय् ‘उ’ (ऊ-
जुयाः) दमु ल्यनि ।

‘इ’ या लिउने आखः तंथाय्

किल किइ, धिक धिइ, पिक पिइ, सिक सिइ, मिच मिइ,

‘उ’ या लिउने आखः तंथाय्

धुल धुउ, मनुख मनू, जुल जुउ, न्हुल न्हुउ,
*नेपाल भासाय् लिउनेया ‘बाआखः’ न्ह्योने च्वंगुलिं सालाः
नवाइ मखु । बाआखःयात गथे खः अथे नवाइ । लिउनेया
माआखः न्ह्योने च्वंगुलिं सालाः नवाइ । थ्व नेपाल भासाया
थःगु हे पदः खः ।

(‘आ’ यां लिउनेया ‘इ’ व ‘उ’ सालाः नमवाः ‘वाइ, ह्वाइ;
पाउँ, ह्याउँ’)

१. ‘अ’ यां लिउ ‘उ’ लाइ बलय् ‘औ’ नवाइ— भउ भौ,
पउ पौ, धउ धौ... ..।

* ‘घुकू पिक्कू’ या ‘ताःचा’ स्वया दिसं ।

२. 'इ'यां लिउ 'इ' लाइ बलय् 'ई' (ी) नवाइ - किइ की,
धिइ धी, पिइ पी ... ।
३. 'उ'यां लिउ 'उ' लाइ बलय् 'ऊ' (ू) नवाइ - सफुउ सफू,
मुउ मू, न्हुउ न्हू ... ।
४. 'इ'यां लिउ 'उ' लाइ बलय् 'य' चिनाः नवाइ - जिउ ज्यू,
सिउ स्यू, लिउ ल्यू, ... ।
५. 'उ'यां लिउ 'इ' लाइ बलय् 'व' लिसे चिनाः नवाइ -
जुइ ज्वी, खुइ ख्वी, लुइ ल्वी ... ।

थथे नवाय्गु स्वभाव कथं च्वेगु नं याः । तर नवाइ बलय्
लिउने व न्ह्योनेया 'माआखः'या छुं कथं न्वसु दया च्वं ।
चिनाः (वा ई, ऊ (ि, ू) यानाः) च्वे बलय् स्वयाः मस्यंक
च्वेहे बांलाः ।

‘म्ह’ — ‘म्हछि’ व ‘तःम्ह’

म्हछि तःम्ह स्वथीकथं जुउ लिउने 'त' तयाः छथी, 'पिं' तयाः
छथी- व दुगंछि यानाः छथी ।

१. अघू खँग्वलय् 'त' च्वनि ।
२. घू खँग्वलय् 'पिं' च्वनि । धू प्यताजि दुः— (क) थःथितिं,
(ख) हना बना, (ग) मंकाःनां (घ) न्वाय्सु ।
३. न्ह्यसः थ्वकीगु मंकाःनां या खँग्वः दुगंछि जुइ ।

अघृ खँग्वः

मचा	मचात	मिसा	मिसात
किसि	किसित	लापा	लापात

घृ खँग्वः

(क) थःथिति

किजा	किजापिं	पाजु	पाजुपिं
काय्	काय्पिं	मां	मांपिं

(ख) हन बना

भाजु	भाजुपिं	मयजु	मयजुपिं
काजि	काजिपिं	जुजु	जुजुपिं

(ग) मंकाःनां

छ	छिपिं	व	इपिं
वय्कः	वय्कःपिं	हुं	हुंपिं

(घ) ब्वाय्सु

भिं	भिपिं	बांलाः	बांलाःपिं
तःमि	तःमिपिं	तुयु	तुयुपिं

(ब्वाय्सुइ 'गु' तयाः ज्यान मदुगु व 'म' तयाः ज्यान दुगुयात
थुइकेगु याः । म्ह (थौं-कन्हैया 'म') पिं जुया तःम्ह जुइ ।

भिंम भिपिं, बांलाःम बांलाःपिं

न्यसः थ्वकीगु मंकाः नां

छु

थ्व

छुछु

थ्वथ्व

सु

ग्व

सुसु

ग्वग्व

ज्यान मदुगु खँग्वःया म्हछि हे तःम्ह जुइ । छु' चिं वइ मखु ।

‘जाः’ – ‘बा’ व ‘मा’

‘वां’ ‘मा’ जातय् यंकेगु स्वपु लँपु दु :— (१) खँग्वः हिलाः, (२) न्ह्योने ‘बा’ व ‘मा’ ब्वयाः, (३) लिउने ‘नी’ तयाः ।

१. खँग्वः हिलाः

भाजु	मयंजु	ल्याय्म	ल्यासे
मिजं	मिसा	च्यः	भ्वातिं
नायो	नकिं	वागः	भुवु
ज्याथ	जिथि	व्वा	मां
आजा	आजि	अबु	मां
जुजु	लानि	ग्वज्यः	गबलिं
वँ	उई	व्हाज्यः	हबलिं
खुँ	खुनि	च्वाकबाः	च्वाकिं
व्छाः	व्छाकिं(छुकिं)	व्छाः	व्छाःरि
प्वः	प्वरिं	यार्पा	यारिं

लाखय्	लसिं	सँय्	समी
गलःरा	गलःरि	छुका	छुकिं
पकु	पकुनि	कां	कनि
ख्वाँय्	खुसिं	नाय	नई
*आंला	आंलि	दोहों	सा
ग्वंगः	खा (माखा)	दुगु	चवलय्
कलाः	भाःत	ब्राःजु	माजु

*२ 'बा' व 'मा' ब्वयाः

बाकिसि	माकिसि	बाधुँ	माधुँ
बाहँय्	माहँय्	बाचखुं	माचखुं

भंगः व पसुइ 'बा' व 'मा' तया जात हित्ते फु । 'सा' व 'मे'
निथाय् जक 'थु' व 'मा' च्वनि ।

थुसा	मासा	थुमे	मामे
------	------	------	------

३. 'नी' तनाः

यमि	यमिनी	साय्मि	साय्मिनी
कःमि	कःमिनी	आवाः	आवाःनी

मनूतय् लजगाः व जातियात धाइगु खँग्वलय् 'नी' तनाः
'माजात' जुइ ।

* पाकःसू दुम ।

* 'मा' व 'बा' नितान् मदइ बलय् नितान्यात कय् पुइ ।

‘लितँसा’

‘याक’ ‘यात’ ‘सिया’ ‘किसं’

माःथाय् , लिउने, लिपा तनेगु तँसा लितँसा । उकिं खँपुइ छ् थले बलय् मजि मगाःकथं खँग्वःया लिउने वइगु तँसायात लितँसा धाइ । व मदय्क् खँपुं ध्वाथुइका बिइ फइ मखु । नेपाल भासाय् गुगुं नं खँग्वःया अर्थ खँपुं तिनि क्वःजिइ । उकिं लितँसा (नं, यात, याके सिया, किं) गन्याःथाय् , गन्याःगु अले गुकथं च्वनि, व थुइके तसकं बह जुउ ।

लितँसा प्यताजि दुः- (१) ‘याक’, (२) ‘यात’, (३) ‘सिया’ व (४) ‘किसं’ ।

(१) याक

छुं याइम वा याकिम(गु)याके वइगु लितँसायात ‘याक’ धाइ । उकिया लिउने ‘नं’ ‘+’ ‘से’ ‘+’ ‘किं’ वया च्वनि । कवेनं ध्यबा पिकाल । मनुखं ज्या वात । उमसें जितः खन ।

(२) यात

ज्या याके बिया च्वनिम(गु) व नितिया अर्थय् वइगु लितँसायात ‘यात’ धाइ । उकिया लिउने “यात, सियात, सित, कियात, कित (त)” चिं वया च्वनि ।

मनुखं सलयात दाल । जिं छेँयात ध्यवा बिया व्छया ।
बांलाःमेसित सकस्यां स्वइ । उकियात मुनां दां बिइ ? किजां
छन्त स्वां बिल ।

(३) सिया

छुं बाय् सुंया, सुं बाय् छुंया खापू कयनाः वइगु लितँसा-
 यात 'सिया धाइ । उकिया लिउने "या, सिया, किया"
 चिं वइ ।

किजाया सफू । उमसिया धःपू । छुकिया खँ ?

(४) किसं

ज्या गन बा गनं जुइ, अन्याःथाय् व याइमेसित मदमगाः
 कथं भः (साधन) जुयाः वइथाय् वइगु लितँसायात 'किसं'
 धाइ । उकिया लिउने "य्, इ, किइ (स) व याके (के),
 सिके, किं, ' ' ' चिं वइ ।

मचा लासाय् छन । ज्यापुत बुँइ वन । किजायाके ध्यवा दु ।
 किजा फलं कुतु वल । ज्यापुदाजुं कुलिं चा पाल । वं जिनः
ल्हाःतं दाल ।

गन गजाःगु तँसाचिं वइ, वयात ज्यान दुगु व मदुगु कथं
 निब्ब निब्बया प्यब्बे क्वथाखु ना स्वै ।

निब्व निब्व- प्यब्व

		याक	यात	सिया	किसं
जान	नां	(०), "नं"	(०)यात	या, (०)	याके, के
	मंका:नां	(०), "सं"	(०)सित सियात	सिया	सियाके सिके
जान	नां	(०), "नं"	(०), यात	या	य, य, इ
	मंका:नां	(०), किं	(०), कियात कित	किया	किं, किइ

१. च्वेयागु(०)थुगु चिया अर्थखँग्वः जक सुम्क ल्हो वं गाः धागु खः ।
२. च्वेया क्वथाचाय् तँसाचि फुक म्हाझियागु । उकिया तःम्हय् 'त' वइगुया "त, तय्सं, तय्त, तय्के व पिवइगुया "पिं, पिसं, पिनि, पिके व मंका:नामय् "मिसं, मित, मि, मिके" जुइ ।
३. 'याक' व 'किसं' या तँसाचि "(), य, इ" वइथाय् तंगु आखः लुया वइ । छाया धाःसा व चि मूगु खँग्वलय् जक च्वं वइ :—

ल्हाः— ल्हाःतं, ल्हाःतय्; प्वाः— प्वाथं, प्वाथय्;

लः— लखं, लखय्; जः— जलं, जलय्;

धी — धिकं, धिकय्; पी — पिकं, पिकय्;

पुखू — पुखुलिं, पुखुलिइ; छगू — छगुलिं, छगुलिइ;

भ्वे — भ्वजं, भ्वजय्; पौ — पलिं, पलिइ;

४. 'नां' 'ब्वाय्सु' व 'मंका:नां' कथं स्वव्व नं थले छिं । उकिइ
थी थी तँसाचि ब्वया स्वे । :—

नामय् लितँसा

ज्यानदुगु				ज्यान मदुगु
	म्हछि	त:म्ह		
		अघू	घू	
याक	(०), २, नं	तसें, तय्सं	पिं, पिसं	(०), २, ३
यात	(०), यात (इत)	त, तय्त	पिन्त	(०), यात
सिया	या	तय्	पिनि	या
किसं	याके (इके)	तय्के	पिं के	य्, इ, २, ३

ज्यान दुगु अघू

ज्यापु

म्हछि

त:म्ह

१. ज्यापु, ज्यापुं

ज्यापुत, ज्यापुतसें, ज्यापुतय्सं

२. ज्यापु, ज्यापुयात

ज्यापुत, ज्यापुतयत

३. ज्यापुया

ज्यापुतय्

४. ज्यापुयाके

ज्यापुतय्के

आखः मतंगु अघू व्याकय्सं थथे हे तँसाचिं व्वे दु ।

मनू

१. मनू, मनुखं

मनूत, मनूतसें, मनूतय्

२. मनू, मनूयात

मनूत, मनूतय्त्

३. मनूया

मनूतय्

४. मनूयाके

मनूतय्के

आखः तंगु व्याक अघू खँग्वलय् थुकथं हे तँसाचिं व्वे दु ।

ज्यान दुगु घू

किजा

म्हछि

तःम्ह

१. किजा, किजां

किजापि, किजापि

२. किजा, किजायात

किजापिं, किजापिन्त

३. किजाया

किजापिनि

४. किजायाके

किजापिके

आखः मतंगु व्याक घू थथे हे छयले दु ।

मां

१. मां, मामं

मांपिं, मांपिसं

२. मां, मांयात

मांपिं, मांपिसं

३. मांया

मांयाके

४. मांयाके

मांपेके

आखः तंगु ब्याक घू खँग्वः थथे हे छयले दु ।

ज्यान मदुगु

चुक

मिसा

खुसि

१. चुक, चुकं

सिमा, सिमां

खुसि, खुसिं

२. चुक, चुकयात

सिमा, सिमायात

खुसि, खुसियात

३. चुकया

सिमाया

खुसिया

४. चुकय्, चुकं

सिमाय्, सिमां

खुसिइ, खुसिं

आखः मतंगु मेगु नं घू थथे हे छयले दु ।

लः

भयाः

दबू

१. लः, लखं

भयाः, भयालं

दबू, दबुलिं

२. लः, लःयात

भयाः, भयाःयात

दबू, दबूयात

३. लःया

भयाःया

दबूया

४. लखय्, लखं

भयालय्, भयालं

दबुलिइ, दबुलिं

आखः तना च्वंगु मेगु घू खँग्वः नं थथे हे छयले दु ।

(ज्यान मदुगु खँग्वःया 'अ' व 'आ' लिउने दुगुलिइ 'किसं' या तँसाचि 'य्' वइ । लिउने मेगु (इ, उ) दुथाय् 'किसं' या चि 'इ' वइ । 'इ' यात मस्यकुसे 'इ' हे तयगुलिं मूगु खँग्वः सिइ दया च्वनि ।)

व्वाय्सुइ लिताँसा

ज्यान दुगु			मदुगु
	म्हछि	तःम्ह	
याक	(०), ' ' , सैं, सियां (स्यां)	पिं, पिसं, मिसं	(०), ' ' ,
यात्त	(०), सित, सियात्त	पिं, पिन्त, मित	(०), यात्त
सिया	सिया (स्या)	पिनि, मि	या
किसं	सिके	पिके, मिके	इ, ' '

ज्यान दुगु

बांलाः

म्हछि

तःम्ह

१. बांलाःम, बांलाःमं, बांलाःमसैं(सियां)	बांलाःपिं, बांलाःपिसं
२. बांलाःम, बांलाःमसित	बांलाःपिं, बांलाःपिन्त
३. बांलाःमसिया	बांलाःपिनि
४. बांलाःमसिके	बांलाःपिके

म्हछिया तँसाचि वइ बलय् 'म' (म्हया थौंया रुप) 'मे'
यानाः नं छयले दु । छम, निम (ल्याः व्वाय्सु) व छमम,
निमम (थ्यंल्याः व्वाय्सु) नं थये हे छयले दु ।

उम

१. उम, उमं, उमसें

इपिं, इमिसं

२. उम, उमसित

इपिं, इमित

३. उमसिया

इमि

४. उमसिके

इमिके

‘व’ या ‘उम’ शें ‘ध्व’, ‘ग्व’ या व्वायूखु ‘धुम, गुम’ नं थये हे छयले दु ।

हुं

म्हळि

तःम्ह

१. हुंम, हुंमं हुंमसें

हुंपिं, हुंपिसं

२. हुंम, हुंमसित

हुंपिं, हुंपिन्त

३. हुंमसिया

हुंपिनि

४. हुंमसिके

हुंपिके

ज्यान मदुगु

बांलाः

भिं

तुयु

१. बांलाःगु, बांलाःगुलिं

भिंगु, भिंगुलिं

तुयुगु, तुयुगुलिं

२. बांलाःगु, बांलाःगुयात

भिंगु, भिंगुयात

तुयुगु, तुयुगुयात

३. बांलाःगुया

भिंगुया

तुयुगुया

४. बांलाःगुलिइ

भिंगुलिइ, भिंगुलिं

तुयुगुलिइ, तुयुगुलिं

बांलाःगुलिं

(क) थगे हे मेमेगु ज्यान मदुगु मंकाः नां (उगु, थुगु, गुगु, हुंगु नं) छथले दु ।

(ख) 'याक' व 'किसं'या लितँसाचि 'इ' व ' ' ' वइथाय् 'गुलि' जुयाः तिनि च्वनि । ज्यान मदुगुलिइ वइगु 'गु' 'गुलि' या हे हिलावःगु खाः खः । खँपुव थाय् स्वया 'गु'मतसें नं छथले दु ।

(ग) छगू, निगू (ल्याः व्वाय्सु) व छगूगु, निगूगु (थ्यंत्याः व्वाय्सु) नं थथे हे छथले दु ।

ल्याः व्वाय्सु

सच्छि	निसः	द्रःछि
१. सच्छि, सच्छि	निसः, निसलं	द्रःछि, द्रःछि
२. सच्छि, सच्छियात	निसः, निसःयात	द्रःछि, द्रःछियात
३. सच्छिया	निसःया	द्रःछिया
४. सच्छिइ, सच्छि	निसलय , निसलं	द्रःछिइ, द्रःछि

जकया अर्थय् वइगु 'छि' - फछि, बच्छि, त्यपूछि माचाछि, भोछि नं च्वे थें हे ब्वे दु ।

मंकाःनामय् लितँसा

	ज्यान दुगु		ज्यान मगुदु
	म्हळि	तःम्ह	नितांया
याक	(०), ' ' (नं)	पिं, पिसं, मिसं	(०), किं(१)
यात	(०), यात, (इत)	पिं, पिन्त, मित	(०), कियात
सिया	(०), या	पिनि, मि	किया
किसं	के, याके (इके)	पिंके, मिके	किइ, किं

मंकाः नामय् तःम्हय् 'मिसं, मित, मि, मिके' वइ । हनामं काः नामय् 'पिसं, पिन्त, पिनि, पिंके' वइ ।

ज्यान गुदु

जि

म्हळि

तःम्ह

१. जि, जिं

जिपिं, जिमिसं

२. जि, जितः *

जिपिं, जिमित

३. जि

जिमि

४. जिके

जिमिके

थुक्रिया 'सिया' म्हळियात क्वात्तुक मतिनां हने बलय् व स्याक थः नाले बलय् छथले बांलाः । मेथाय् उक्रिया तःम्ह 'जिमि' छथलेगु याः । जि काय् । जिमि काय् ।

* हुनि मदय्क तहाकय्क नवाय्गु व च्वेगु याना तःगु दु । व थें तुं 'छितः' व 'म्हगः' नं अन्याःगु हे खः ।

छ

म्हछि

तःम्ह

१. छ, छं
२. छ, छन्त
- *३. छं
४. छंके

- छिपिं, छिमिसं
छिपिं, छिमित
छिमि
छिमिके

व

१. व, वं
२. व, वयात
३. वया
४. वयाके

- इपिं, इमिसं
इपिं, इमित
इमि
इमिके

थ्व

१. थ्व, थ्वं
२. थ्व, थ्वयात
३. थ्वया
४. थ्वयाके

- थिपिं, थिमिसं
थिपिं, थिमित
थिमि
थिमिके

‘व’या तःम्ह ‘वपनि’, ‘वपिं’, ‘उपिं’ यां लिउ “इपिं” व ‘थ्व’
या तःम्ह ‘थ्वपनि’, ‘थ्वपिं’, ‘थुपिं’यां लिउ ‘थिपिं’ थौया रूप
खः ।

*‘जि’ व ‘जिमि’ थें मतिनां हनेबलय् व स्याक्क थःनाला कयने
थाय् ‘छं’ व अथें सबन्ध जक कयने बलय् ‘छिमि’ छथले
बांलाः । छंन्वा । छिमि न्वा । छं मचा । छिमि मचा ।

हनामंकाःनां

वय्कः

म्हळि

तःम्ह

१. वय्कः, वय्कलं

वय्कःपिं, वय्कःपिसं

२. वय्कः, वय्कःयात

वय्कःपिं, वय्कःपिन्त

३. वय्कःया

वय्कःपिनि

४. वय्कःयाके

वय्कःपिके

ध्वय्कः, छिकः, जिकः, वसपोल, ध्वसपोल, छलपोल नं अथे हे
 व्वेदु । ध्वय्कः व छिकः निथाय् (ल) तना च्वंगुलिं 'याक' या
 चिं ' ' वइ थाय 'ल'य् च्वनि ।

छि

१. छि, छिं

छिकपिं, छिकपिसं

२. छि, छितः

छिकपिं, छिकपिन्त

३. छि

छिकपिनि

४. छिके

छिकपिके

थः

१. थः, थर्म

थःपिं, थःपिसं

२. थः, थःत

थःपिं, थःपिन्त

३. थः

थःपिनि

४. थःके

थःपिके

छःपिं ('छः' या तःम्ह ?) यात 'थः'या तःम्हय् थें व्वे फु ।

मी

म्हळि	तःम्ह
१. मी, मीसं	मीपिं, मीसं
२. मी, मीत	मीपिं, मीत
३. मी	मी
४. मीके	मीके

तःम्हय् मीपिं बाहेकं सकभनं म्हळिया थें जुया वइ ।

ख) न्ह्यसः (तइगु) मंकाः नां

सु	● 'सु नं'या सुं
१. सु, सुनां	सुं, सुनानं
२. सु, सुयातं	सुं, सुयातं
३. सुयां	सुयां
४. सुयाके	सुयाकें

ज्यान मदुगु

व	थ्व	हुं
व, उकिं	थ्व, थुकिं	हुं, हुंकिं

- 'सु नं' या सुं थें लिउँसायां लिउने 'नं' तना चय् फुति (+)
 'सुनानं, सुयातं, सुयां, सुयाकें' थें 'नं' या पलेस। चय्फुति
 (+) तय्गु चलन दु :- धा नं धाय्, वि नं विइ । - धां
 धाय्, विं विइ ।

व, उकियात

ध्व, थुकियात

हुं, हुंकियात

उकिया

थुकिया

हुंकिया

उकिइ, उकिं

थुकिइ, थुकिं

हुंकिइ, हुंकिं

न्हसः (तइगु) मंकाः नां

छु

‘छु नं’ या छुं

छु, छुकिं

छुं, छुंकिं

छु, छुकियात

छुं, छुकियातं

छुकिया

छुकियां

छुकिइ, छुकिं

छुकिइसं, छुंकिं

सत्तिक, नाप बा अन हे धयागु अर्थ पिज्वेकेत ‘स नं’ या ‘सं’
छयले दु । व सं (‘सनं’या) ‘किसं’ लित्तंसा चिं (य् , इ) वे
धुंकाः हयूगु जुइ ।

गथे- क्वथाय्सं, मातनय्सं; पुखुलिइसं, भुतुलिइसं, छेदिइसं

यासु छयला

‘न्हव’ - ‘लिव’ - ‘आव’ व ‘न्हसः’ - ‘अजू’ - ‘उजं’

न्हव

यासु खुताजि दु । लिउने ‘ये’ वइगु, ‘के’ वइगु ‘ते’ वइगु,
‘ने’ वइगु, ‘पे’ वइगु व ‘ले’ वइगु । खुथीयातं न्हवय्
क्वथा दय्काः न्वयास्वे ।

‘त’ व ‘ल’ – ‘ना’ व ‘या’

‘ये’ वङ्गु यासुया यांके अर्थय् मायासुइ ‘के’ जक तनां गाःथाय् ‘त’ व *‘ना’ वइ, ‘येके’ तय्माःथाय् ‘ल’ व ‘या’ वइ। (नये या नके जुयाः नं ‘नत’ मजुसे ‘नल’ जुया च्वंगु दु – छथासं छथाय् ।)

काये		बुये		लाये	
(काके)	(कायेके)	(बुके)	(बुइके)	(लाके)	(लायेके)
कात	काल	बुत	बुल	लात	लाल
काना	कया	बुना	बुया	लाना	लाया

याकलिसे ‘जि, जिपिं’ व ‘छ, छिपिं’-‘व, इपिं’ लिसे भवः लाकेत

थथे व्वया स्वे:-

काये		बुये		लाये	
काना	कात	बुना	बुत	लाना	लात
कया	काल	बुया	बुल	लाया	लाल

* न्हयासुइ ‘नाः’ व ‘याः’ जुइ ।

‘काये’या काया, ‘धाये’या धाया पाय्छिगु रुप खः ।

अथे नं कया, धया नवाय्गु व च्वेगु नं याः ।

‘ये’या न्हव

‘यात’ काइगु

जि, जिमिसं	चाया (ल), चाना, कया, धया, क्रिया, ताया (ल)
छं, छिमिसं वं, इमिसं	चाल, चात, काल, थाल किल, ताल

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	फयतुना, बुना (त) ग्याना (त)
छ, छिपिं व, इपिं	फयतुत, बुत, ग्यात

जि जिपिं (व जि जिमिसं) लिसे न्हवय् ‘ना’ व ‘या’ वइ ।
(गनं गानं ‘त’ बा ‘ल’ नं वः ।) छ, छिपिं व व इपिं लिसे ‘त’
व ‘ल’ जक वइ । थुकथं ‘ये’ वइगुया खँपु छथले दु ।

‘ते’या न्हव

तोते

सःते

दुते

ताता तातल

सःता सःतल

दुता दुतल

‘यात’ काइगु

यात मकाहगु

जि, जिमिसं	तोता, सःता, दुता	जि, जिपिं	म्हिता
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तोतल, सःतल, दुतल	छ, छपिं व, इपिं	म्हितल

थुकथं ‘ते’ वइगुया खँ पु ज्याना यंके फु ।

‘ने’या न्यव

कने

दने

कुने

कना कन

दना दन

कुना कुन

‘यात’ काइगु

जि, जिमिसं	कना, लना, तुना, स्वना वछना, तना, हना
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कन, लन, तुन, स्वन, वछन, तन, हन

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	दना, सना, तना, वना, लिचना
छ, छपिं व, इपिं	दन, सन, तन, वन, लिधन

थुकथं ‘ने’ वइगु यासुयात छ चले दु ।

‘पे’या न्हव

क्वपे	त्वपे	ध्वपे
क्वपा क्वपल	त्वपा त्वपल	ध्वपा ध्वपल
‘यात’ काइगु		

जिं, जिमिसं	क्वपा, त्वपा, कुपा, कल्पा, ज्वापा
छं, छिमिसं वं, इमिसं	क्वपल, त्वपल, कुपल, कल्पल, ज्वापल

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	धापा, ध्वपा
छ, छिपिं व, इपिं	धापल, ध्वपल

थुकथं ‘पे’ वइगु यासु खँपुइ छयले दु ।

‘ले’या न्हव

छयले	नाले	न्हिले
छयला छयल	नाला नाल	न्हिला न्हिल

‘यात’ काइगु

जि, जिमिसं	छयला, नाला, ग्वला कुला, हिला
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छयल, नाल, ग्वल कुल, हिल

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	न्हिला, सुला, चिला, ज्यला
छ, छिपिं व, इपिं	न्हिल, सुल, चिल, ज्यल

थुकथं ‘ले’ वइगु यासु खँपुइ छयले दु ।

(‘ये’ ‘ते’ ‘ने’ ‘पे’ ‘ले’ फुकयां ‘के’या न्हवय् ‘का’ व ‘कल’ जुइ।)

‘के’या न्हव (‘ये’या)

‘ये’ याके अर्थय् ‘के’ जक वइगु व ‘येके’ वइगु कथं नित्ता दु । ‘के’ वइगु व ‘येके’ वइगु थीथी ब्वे ।

(क) 'के' वङ्गुया न्ह्यव

-के

याके

काके

बुके

-का -कल याका याकल काका काकल बुका बुकल

('ये' या थें हे 'ते' 'ने' 'पे' 'ले' या नं याकेगु अर्थय 'के' या 'का' व 'कल' जक हे जुइ ।)

'यात' काइगुलिं

जि, जिमिसं	याका, चाका, स्वाका किका दाका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	याकल, चाकल, स्वाकल किकल, दाकल

'यात' मकाइगुलिं

जि जिमिसं	फुका, बुका, सुका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	फुकल, बुकल, सुकल

(ख) 'येके' वङ्गुया न्हव

'यात' काइगुलिं

जि, जिमिसं	चाय्का, काय्का, धाय्का
छं, छिमिसं वं, इमिसं	चाय्कल, काय्कल, धाय्कल

'यात' मकाइगुलिं

जि, जिमिसं	बाय्का, जाय्का, दय्का
छं, छिमिसं वं, इमिसं	बाय्कल, जाय्कल, दय्कल

'के'या न्हव ('ते'या)

'यात' काइगुलिं

जि, जिमिसं	तोतका, सःतका, दुतका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तोतकल, सःतकल, दुतकल

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	म्हितका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	म्हितकल

‘के’या न्हव (‘ने’या)

‘यात’ काइगुलिं

जिं, जिमिसं	कंका, तुंका, लंका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कंकल, तुंकल, लंकल

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	संका, तंका, लिधंका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	संकल, तंकल, लिधंकल

‘के’या न्यव (‘पे’या)

‘यात’ काइगुलिं

जिं, जिमिसं	कुपका, उवापका, कल्पका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कुपकल, उवापकल, कल्पकल

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	धापका, ध्वपका, तिपका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	धापकल, ध्वपकल, तिपकल

‘के’या न्यव (‘ले’या)

‘यात’ काइगु

जिं, जिमिसं	छघे का, कुइका, हिइका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छघे कल, कुइकल, हिइकल

‘यात’ मकाइगु

जिं, जिमिसं	ज्येका, सुइका, हिइका
छं, छिमिसं	ज्येकल, सुइकल, न्हिइकल
वं, इमिसं	

१. ‘ये’या याकेगु अर्थय् ‘के’ (जक) वइ बलय् थें ‘ते’ व ‘पे’या नं मायासुया लिउने सुम्क ‘के’ तय्वं याकेगु अर्थ वइ ।
२. ‘ने’ वइगुया मायासुइ चय फुति (‘ ’) तया ‘के’ तयाः याकेगु अर्थ जुइ ।
३. ‘ये’ वइगुया याकेगु अर्थय् ‘येके’ वइ बलय् थें ‘ले’ वइगु मायासु नं हिला वना चवनि ।

(क) ‘अ’ व ‘आ’ दुगु माया जुइ ‘य्’ (बागः य) वइ :—
कय्के, दाय्के, काय्के, धाय्के, चाय्के, पाय्के, नाय्के, साय्के
साय्के

(ख) ‘इ’ व ‘उ’ दुगु मायासुइ ‘इ’ वइ :—
किइके, बिइके, तिइके, मिइके; हिइके, सिइके, तिइके, हिइके;
कुइके, बुइके, धुइके, पिइके ; कुइके, बुइके, हुइके, पुइके ;

* (ग) ‘अ’ दुगु चिनाआखः जुल धाःसा ‘ए’ वा ‘य्’ जुइ :—
ग्येके-ग्यय्के, व्हेके-व्हय्के, ल्येके-ल्यय्के, व्वेके-व्वय्के
ज्येके-ज्यय्के ।

* ‘न्वमु’या चिनाआखलय् ‘ए’ व ‘य्’ स्वया दिसँ ।

‘लिव’ व ‘आव’

नेपाल भासाय् ‘लिव’ व ‘आव’य् यासु छयला छताजि कथं हे जुइ । छगू हे रुप ‘लिव’ या व ‘आव’या नं जुइ । खैपु स्वयाः अर्थ छयाय्गु जुइ ।

‘ये’या ‘लिव’ ‘आव’

(क) मायासुइ ‘अ’, ‘आ’ दुगुलिइ ❀ ‘य्’ व ‘इ’ च्वनि ।

कये	चाये	स्वये	व्हाये
कय् कइ	चाय् चाइ	स्वय् स्वइ	व्हाय् व्हाइ
‘यात’ काइगु			

जि, जिमिसं	तय्, लय्, चाय्, धाय्
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तइ, लइ, चाइ, धाइ

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	खय्, दय्, नाय्, जाय्
छ, छिपिं व, इपिं	खइ, दइ, नाइ, जाइ

❀ ‘ये’या थौयागु ‘रुप’ ‘य्’ खः । नवाय् थें च्वेगु नं याय् दु ।

(ख) मायासुइ 'इ', 'उ' दुगुलिइ 'इ' व 'इ' (निथास' 'इ') जुइ ।

चिये	बिये	जुये	बुये
~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~
*चिइ चिइ	बिइ बिइ	जुइ जुइ	बुइ बुइ

‘यात’ काइगु

जिं, जिमिसं	विइ, मिइ, हुइ, लुइ
छं, छिमिसं वं, इमिसं	बिइ, मिइ, हुइ, लुइ

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	जिइ, फिइ, तुइ, बुइ
छ, छिपिं व, इपिं	जिइ, फिइ, तुइ, बुइ

*(जि जिपिं लिसे) न्हापाया ‘ये’ ‘इ’ जुया वःगु । थौं नवायूगु व च्वेगु नितां थथे हे यायू दु ।

‘ते’या ‘लिव’ व ‘आव’

सःते   म्हिते   दुते   तोते
 सःते सःतइ*   म्हिते म्हितइ   दुते दुतइ   तोते तोतइ

जिं, जिमिसं	सःते, दुते, तोते	जि, जिपिं	म्हिते
छं, छिमिसं वं, इमिसं	सःतइ, दुतइ, तोतइ	छ, छिपिं व, इपिं	म्हितइ

‘ने’या ‘लिव’ व ‘आव’

‘ने’ वइगु यासुया ‘ने’ व *‘नि’ जुइ ।

‘यात’ काइगु

जिं, जिमिसं	कने, निने, तुने, भुने
छं, छिमिसं वं, इमिसं	क नि, तिनि, तुनि, भुनि

*‘तइ’ यात ‘तै’ व ‘ती’ नं च्वेगु व धायगु याः । नघायगु लिसे ‘तै’ सतिइसां ‘तइ’ हे च्वेगु वैज्ञानिक जुइ ।

*‘नि’ यात नं ‘नी’ च्वेगु याना वया च्वंगु दु । तर ‘नि’ हे पाय्छिगु रुप खः ।

‘यात’ मकाङ्गु

जि, जिपिं	दने, वने, सने, लिधने
छ, छिपिं व, इपिं	दनि, वनि, सनि, लिधनि

‘पे’या ‘लिव’ व ‘आव’

‘पे’ वङ्गु यासुया ‘पे’ व ॐ‘पइ’ जुइ ।

क्वपे	त्वपे	धापे	कुपे
क्वपे क्वपइ	त्वपे त्वपइ	धापे धापइ	कुपे कुपइ

‘यात’ काङ्गु

जि, जिमिसं	त्वपे, क्वपे, ज्वापे, कुपे
छं, छिमिसं वं, इमिसं	त्वपइ, क्वपइ, ज्वापइ, कुपइ

ॐ‘तइ’ यात थें हे ‘पइ’या ‘पै’ व ‘पी’, ‘लइ’या ‘लै’ व ‘ली’
 धाय्गु (नवाय्गु) व च्वेगु नं याः । नवाय्गु लिसे ‘तै’
 सतिइसां ‘पइ’ व ‘लइ’ हे च्वेगु वैज्ञानिक जुइ ।

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	ध्वपे, धापे
छ, छिपिं व, इपिं	ध्वपइ, धापइ

‘ले’या ‘लिव’ व ‘आव’

‘ले’ वइगु यासुया ‘ले’ व *‘लइ’ जुइ

ज्यले

नाले

न्हिले

कुले

ज्यले ज्यलइ नाले नालइ न्हिले न्हिलइ कुले कुलइ

‘यात’ काइगु

जिं, जिमिसं	छयले, नाले, हिले, कुले
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छयलइ, नालइ, हिलइ, कुलइ

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	ज्यले, चाले, न्हिले, सुले
छ, छिपिं व, इपिं	ज्यलइ, चालइ, न्हिलइ, सुलइ

(‘ये, ते, ने, पे, ले’)या याकेगु अर्थय् वइगु ‘के’ (‘येके’ नं)
या ‘के’ व *‘कइ’ जुइ ।

‘के’या ‘लित्र’ व ‘आव’ (‘ये’या)

चाके चाय्के सिके थुइके
चाके चाकइ चाय्के चाय्कइ सिके सिकइ थुइके थुइक

‘यात’ काइगुलिं

जिं, जिमिसं	काके, काय्के, लिके, बुइके
छं, छिमिसं व, इमिसं	काकइ, काय्कइ, लिकइ, बुइकइ

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	ग्याके, पय्तुके, फुके
छं, छिमिसं व, इमिसं	ग्याकइ, पय्तुकइ, फुकइ

*‘तइ’, ‘पइ’, ‘लइ’ थें हे ‘कइ’ बैज्ञानिक खः ।

‘के’या ‘लिव’ व ‘आव’ (‘ते’या)

‘यात’ काइगुलिं

जिं, जिमिसं	तोतके, सःतके, दुतके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तोतकइ, सःतकइ, दुतकइ

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	म्हितके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	म्हितकइ

‘के’या ‘लिव’ व ‘आव’ (‘ने’या)

‘यात’ काइगुलिं

जिं, जिमिसं	हंके, निंके, छूंके, तुंके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	हंकइ, निंकइ, छूंकइ, तुंकइ

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	दंके, संके, लिधंके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	दंकइ, संकइ, लिधंकइ

‘के’या ‘लिव’ व ‘आव’ (‘पे’या)

‘यात’ काइगुलिं

जिं, जिमिसं	क्वपके, ज्वापके, कुपके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	क्वपकइ, ज्वापकइ, कुपकइ

‘यात’ मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	ध्वपके, धापके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	ध्वपकइ, धापकइ

‘के’या ‘लिव’ व ‘आव’ (‘ले’या)

‘यात’ काङ्गुलि

जि, जिमिसं	छथे के, नायके, हिइके, कुइके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छथे कइ, नायकइ, हिइकइ, कुइकइ

‘यात’ मकाङ्गुलि

जि, जिमिसं	ज्येके, चिइके, न्हिइके, सुइके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	ज्येकइ, चिइकइ, न्हिइकइ, सुइकइ

‘न्ह्यसः’ व ‘अजू’ (न्ह्यवय्)

१. न्ह्यसः व अजू निथासं लिउने ‘ला’ वइ । न्ह्यसल्य् (?) चिं वइ । अजुल्य् (!) चिं च्वनि । ‘ला’ मतसे चिं (? वा !)
जक तयाः नं छथले दु ।
२. खँपु वा यासुया न्ह्योने ‘छु’ तयाः नं थौं कनय छथः दु ।
तर ‘ला’ नेपाल भासाया थःगु पहः खः ।
३. ‘छु’ व ‘ला’ नितानं वा निताय् छता वा नितानं मतसे नं छथले
दु । थौं कनेय चिं (? वा !) धाःसा तय् हे माः ।

न्ह्यसः (न्ह्यवय्)

यासु छयला च्वे 'न्ह्यवय्' गथे छयला वया, अयेहे छयले दु ।
 'जि' लिसे वइगु यासु 'छ' लिसे नं वइ । 'छ' ब 'व' लिसे
 वइगु यासु 'व' लिसे वइ, पाइगु थुलि । :—

'ये'या न्ह्यसः (न्ह्यवय्)

'यात' काइगु

जि, जिमिसं छं, छिमिसं	धया ला ? हया ला ? बिया ला ?
वं, इमिसं	धालला ? हलला ? बिलला ?

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं छ, छिपिं	फ्यतुना ला ? वया ला ? वुना ला ?
व, इपिं	फ्यतुत ला ? वल ला ? वुत ला ?

मेगु "के, ते, ने, पे, ले" यात नं धथे हे छयले दु ।

अजू (न्ह्यवय्)

व हे क्वथाय् 'याक' व 'यासु' पुइकेव 'अजू' जुइ ।

‘ये’या अजू (न्यवय्)

‘यात’ काइगु

जि, जिमिसं वं, इमिसं	धाल ला ! चात ला ! दाल ला ! थिल ला !
छं, छिमिसं	धयाला ! चानाला ! दयाला ! थियाला !

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं व, इपिं	फयतुन ला ! वल ला ! वुन ला !
व, छिपिं	फयतुना ला ! वया ला ! बुना ला !

मेगु “के, ते, ने, पे, ले” = थथे हे छथते दु ।

न्ह्यसः ल्वाक ज्याःगु ‘अजू’ व अजू ल्वाकज्याःगु न्ह्यसः खँया
धाः स्वयाः चिं (? बा !) बा यासु हिला बुला यानाः खँपु ज्याय्फु

‘न्ह्यसः’ व ‘अजू’ (लिव व आवय्)

न्ह्यसः (लिव व आवय्)

न्ह्यवय् थे हे लिव व आवयात नं च्वे थे हे छथले दु ।

‘यात’ काइगु

जि, जिमिसं	धाय ला ? तोते ला ? धने ला ?
छं, छिमिसं	छयलेला ? क्वपेला ?
वं, इमिसं	थाइ ला ? तोतइ ला ? कनि ला ?
	छयलइ ला ? क्वपइ ला ?

‘यात’ मकाइगु

जि, जिपिं	म्हते ला ? लिधने ला ? धापे ला ? सुले ला ?
छ, छिपिं	
व, इपिं	म्हतइ ला ? लिधनि ला ? धापइ ला ?
	सुलइ ला ?

(चवे “ये, ते, ने, पे, ले” या छगू छगू छयला स्थया । आः फुकंया ‘के’ यात क्वथाय् व्वया स्वे ।)

केया ‘न्धसः’ (लिध व आवय्)

‘यात’ काइगुलिं

जि, जिमिसं	चायके ला ? तोतके ला ? कंके ला ?
छं, छिमिसं	क्वपके ला ?
वं, इमिसं	चायकइ ला ? तोतकइ ला ?
	कंकइ ला ? छयेकइ ला ?

‘यात’ मकाइगुलिं

जि, जिपिं छ, छिपिं	म्हितके ला ? फयतुके ला ? लिधंके ला ? सुइके ला ?
व, इपिं	म्हितकइ ला ? फयतुकइ ला ? लिधंकइ ला ? सुइकइ ला ?

‘लिव’ व ‘आवय्’ न्ह्यसःचिया पलेसा अजूचिं बिइवं गा :

उकिं उकियात कथथाय् ड्वया मच्चवंसां जिउ ताया ।

‘छ, जि, व’ लिसे यासु महिलइ ‘ये’ वइगुया ‘इ, उ’ दुगु)
थासय् ‘ला’ व न्ह्यसचिं (?) व अजूचिं (!) बिया: छयले दु ।

उजं

१. ‘ये’ ‘ले’ वइगुया माथासु “अ, आ, उ” यात सुम्क (‘ये’,
‘ले’ मतसे-लिफया:) छयले दु ।

‘यात’ काइगु

छं, छिमिसं	न, थ, स्व, व्व, ग्व चा, छा, दा, धा, क्वा, स्वा कु, बु, हु, दु, न्हु, ल्हु
------------	---

‘यात’ मकाइगु

छ, छिपिं	ख, द, हा, ना, जु, गु, सु,
----------	---------------------------------

२. ‘ये’ ‘ले’ वइगु (मायासु) ‘इ’ या लिउने ‘उ’ तना: छथले दु ।

‘यात’ काइगु

छं, छिमिसं	किउ, हिउ, बिउ, निउ, मिउ, छिउ, लिउ,
------------	---------------------------------------

‘यात’ मकाइगु

छ, छिपिं	न्हिउ, दिउ, सिउ, हिउ
----------	----------------------

३. ‘ने’ वइगु यासुया (मायासुया) ‘अ’ ‘उ’ यात इंकुति (ँ) बिया: छथले दु ।

‘यात’ काइगु

छं, छिमिसं	कँ, थँ, स्यँ, पँ, लँ, स्वँ कुँ, खुँ, थुँ, पुँ, तुँ, भुँ
------------	--

‘यात’ मकाइगु

छ, छिपिं	दँ, लिधँ, थहँ, क्वहँ, हुँ, नुँ,
----------	---------------------------------

४. ‘ने’ वइगु यासुया (मायासुया) ‘इ’या लिउने ‘उँ’ तना: छयले दु ।

‘यात’ काइगु

‘यात’ मकाइगु

छं, छिमिसं	खिउँ, धिउँ, चिउँ, सिउँ, हिउँ, तिउँ
------------	---------------------------------------

छ, छिपिं	छिउँ, मिउँ
----------	------------

५. ‘ते’ ‘पे’ ‘के’ वइगु यासुया (मायासुया) लिउने ‘ति’ ‘पि’
‘कि’ तना: छयले दु ।

‘यात’ काइगु

‘यात’ मकाइगु

छं, छिमिसं	तोति, स:ति, दुति कुपि, ज्वापि, स्वकि, स्वय्कि, धाय्कि, संकि
------------	---

	म्हिति
छ, छिपिं	धापि, ध्वपि, तिपि
	× × ×

गने बलय्

“ये, के, ते, ने, पे, ले” तयां तुं ‘मते’ (मेथाय् ‘म’ न्होने तया थे’) लिउने तया: छयले दु । ‘ये’ छगःया याकेगु अर्थय् ‘येके’ वइ बलय्थे जुइ ।

‘यात’ काइगु

छं, छिमिरां | चाय् मते, मिइ मते, बुइ मते; ताय् के मते, लाय के मते, तोत के मते, कं के मते, त्वप के मते, छथे के मते, कुइ के मते; तोते मते, सः ते मते, कने मते, व्छने मते, तुने मते; क्वपे मते, त्वपे मते, ज्वापे मते; छथले मते, नाले मते, कुले मते, हिले मते ।

यात मकाइगु

छ, छिपिं | नाय् मते, दय् मते, बुइ मते; म्हिते मते; दने मते, लिधने मते; धापे मते, ध्वपे मते; ज्यले मते, न्यले मते, न्हिले मते, सुले मते,
(‘के’ ‘यात’ मकाइगु दइ मखु ।)

याताजि

(‘याक’ लिसे यासु गन, गथे च्वना वइ, व यासु छथलाय् स्वया । आः व खँपु ज्याय् कथं ग्वःताजि दु, व स्वे ।) :—
नेपाल भासाय् यासुं भराय् व्याक अर्थ कत्ताः । उकिं खँपु छथला कथं ग्वःताजि दु, व थन छता छतायात व्वया स्वे । व्याक्यां नमुना न्हावय् बिइ । छाय् धाःसा उकिइ यासुया बांलाक खाः सिइ दया वः ।

याताजि १.

छथी ‘यात’ काइगु यासु ।

थुगु क्वथाचाय् छथी 'यात' ('यात' वइगु) कयाः छथले
दुगु यासु बःचा हाःगु खँपुइ छथले स्वे ।

क्वथा-ल्या १. (याताजि १)

याक	यात	यासु
माकलं	भोत	हय्काल
इमिसं	द्विमिसं	पिल्हुत
माजुपिसं	भौपिन्त	बेफल
भ्वातिनं	मचातय्त	म्हितकल
व्वां	रामचित	सःबल
लमिं	माजुयात	व्छन
खुं	किजापिन्त	स्वप्पयात

१. यात काइगु यासुया
व्याकय् लिताँसा चि (-)
वइ ।
२. यातनां बा मंकाःनां जुइ ।
३. भ्वाबले ज्ञान दुगु 'यात'
जुया च्वनि ।
४. मेगु नं थुगु पहःगु यासु
थुकथं हे खँपुइ छथलेफु ।
५. याताजि ३. या क्वथाय्
नं छथले दु ।

छथी 'यात' (०) काइगु

थुगु क्वथाय् छथी 'यात' (०) कयाः छथले दुगु यासु
बःचा हाःगु खँपुइ व्वयास्वे ।

क्वथा-ल्या २. (याताजि १)

याक	यात (०)	यासु
इमिसं	खाः	पिलुल
पसल्यां	मू(भाः)	क्वपाल
छिमिसं	खँ	ज्यात
मचां	जाब्ब	न्धच्यात
गथुं	स्वां	हन
छं	च्वसा	छयल

१. यात (०) काइगु यासुया याकय् लितँसा चि (ः) वया च्वनि ।
२. यात नामं जक वइ ।
३. ज्यानमदुगु यात (०) जुया च्वनि ।
४. मेगु नं थुगु पहःगु यासु बुकथं खँपुइ छयले फु ।
५. याताजि ३. या क्वथाय् नं छयले दु ।

याताजि २.

निथिकं “यात, (०)” नं काइगु

थुगु क्वथाय् निथिकं यात काइगु यासु बःचाहाय्क खँपुइ व्वया स्वे ।

क्वथा-ल्या ३. (याताजि २)

याक	यात	यात (०)	यासु
जिमिसं	ततायात	लं	देछाया
अजिपिसं	द्योयात	कलः	फ्यात
जि	छिमित	बाखं	कना
पासापिसं	मांयात	खँ	कन
मलें	गथुयात	स्वां	हंकल

१. याताजि १. या निथिकं (क्वथाल्या १, २ या यात) थुकिइ छयले दु ।
२. थुकिइ नं क्वथा ल्या १, २ लय् ब्वःलाःगु सकतां द्युफु ।

याताजि ३.

थुगु क्वथाय् नितिया अर्थय् वइगु 'यात' छयले दुगु यासु
बःचा हाःगु खँपुइ छयलाः स्वे ।

नितिया अर्थय् 'यात' वइगु (यात, (०) वइगु) ।

क्वथा-ल्या ४. (याताजि ३)

याक	यात (निति)	यात(०)	यासु	१. यात (०) नामं जक वइ ।
पाजुं	भ्वेयात	दां	फयात	२. यात ज्यान मदुगु जुइ ।
बवापिसं	सफूयात	धेवा	बिल	३. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छयले दु ।
इमिसं	द्योयात	बाहां	स्यात	
ककां	लायात	न्धथ	बिल	

नितिया अर्थय् यात वइगु (यात वइगु)

क्वथा-ल्या ५. (याताजि ३)

याक	यात (निति)	यात	यासु	१. यात नामं व मंकाःनामं नं वइ ।
म्ह्याचं	ल्वाकेत	मांयात	व्वन	२. यात ज्यान दुगु जुइ ।
किजां	ज्यायात	छन्त	धाल	३. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छयले दु ।
जि	द्योयात	पुजाभः	तया	

नितिया अर्थ्य यात वइगु (निधिकं यात काइगु)

क्वथा-ल्या ६ (याताजि ३)

याक	यात (निति)	यात	यात(०)	यासु
इमिसं	व्याहायात	जित	छेँ	दितल
किजां	लंयात	व्यायात	कापः	न्याकल
गुरुजुं	अजिमायात	तःमांयात	कलः	फ्याकल
जिमिसं	पसःयात	छन्त	ज्या	व्या

१. याताजि ३. या क्वथा-ल्या ४,५ या (निधिकं) छयले दु ।

२. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छयले फु ।

नितिया अर्थ्य 'यात' वइगु (यात मकाइगु)

क्वथा-ल्या ७. (याताजि ३)

याक (०)	यात (निति)	यासु
वं	भ्वेयात	वल
ततापिं	ज्यायात	वन
पाहांत	नय्त	फ्यतुत

१. यात मकाइगुलिइ (नितिया यात काःसां) याकया लितँसा चि (-) वइ मखु ।

२. थुगु पहःगु 'यासु' थुकथं खँपुइ छयले दु ।

याताजि ४.

थुगु क्वथाय् 'यात' मकाइगु यासु वःशाय्क खँपुइ छयला स्वे ।

क्वथा-ल्याः ८ (याताजि ४)

याय (८)	यासु
मि	न्वल
बखुंत	ववल
मत	बुलुल
ज्यामित	न्हिल
निभाः	थित

१. 'यात' मकाइगु यासुया याकय् लित्तैसा चि (-) वइ मखु ।
२. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छ चले दु ।

याताजि ५.

थुगु क्वथाय् 'सिया' 'याक' थें जुयावइगु यासु बःचा हाय्क खँपुइ छ चला क्यने ।

क्वथा-ल्याः ९ (याताजि ५)

सिया (याक)	यासु
केहँपिनी	हेबाल
वया	म्हन
काय्पिनि	म्हितल
व्वापिनि	तिबाल

१. याक व यात नितं वइ मखु ।
२. 'यात' लिसे यासुया रुप हिला वनि मखु ।

थुगु क्वथाय् 'याक' सिया जुयाः वइगु यासु बःचा हाय्क खँपुइ छ चला क्यने ।

क्वथा-ल्याः १० (याताजि ५)

याक(सिया)	यात (०)	यासु
केहँ या	सपः	प्यान
जिमि	छुचुं	न्हाया
सापूतय्	दुरु	न्हात
कायपिनि	भकुंग्वारा	म्हिल

१. याक (सिया जुयाः) व
यात नितं वइ ।

२. याकया हुनिं यासुया
रुप हिला वनि ।

थुगु क्वथाय् 'याक' 'सिया' जुयावइगु यासु वःचा हाय्क
खँपुइ छयले । थजाःगु खँपुं फुइँ, अधिकार, सुयातं छु वास्ता
धयागु भाव क्यना च्वनि ।

क्वथा-ल्याः ११ (याताजि ५)

याक(सिया)	यात	यात (०)	यासु
जिमि	×	×	फ्यतुना
जिमि	×	आखः	व्वना
इमि	ततायात	लं	देछाल
मापिनि	काय्यात	घेवाः	बिल
इमि	×	पसः	तल
जिमि	व्वायात	खँ	कना

१. यात काइगु
काइगु न्हागुं
धयाथें यासुथुगु
कथं छयले दु ।

२. 'याक' स्वयाः
यासु हिला वनि

निथी यात वइगु

थुगु क्वथाय् याक निथी (थें जुयाः) वइगु यासु बःचा हाय्क खँपुइ छयला स्वे ।

क्वथा-न्याः १२ (याताजि ५)

याक	याक (थें)	यात	यात (०)	यासु
जिमिसं	पासापिसं	मांयात	खँ	कंका
व्वापिसं	छन्त (पाखें)	ततायात	लं	देछाय्कल
वं	जि (पाखें)	व्वायात	खँ	ल्हाकल
ककां	व्वायात	×	छेँ	न्याकल
गुरुपिसं	जि(पाखें)	छन्त	ज्या	व्वेकल

१. मू याक लिसे मासु हिला वनि ।
२. यात काइगु (अप्वः निथी काइगु) लि याकेगु अर्थय् यंका तःगु यासु थुकथं छयले दु ।

याताजि ६.

थुगु क्वथाय् 'किसं' तथाः छयले बलय् जक अर्थ बांलाक सिइ दइगु यासु बःहाःगु खँपुइ छयला स्वे ।

कवथा-च्याः १४ (याताजि ६)

याक	किसं	यासु
पासापिं	कवथाय्	उत्तात
भौमचा	भयालं(लय्)	दुधित
व्वगिस	मांयाके	दुधित
इमिसं	जिके	तिदाल
जिपिं	गुथिइ	दुभ्यात
व्वायाके	घेवा	दत (दु)

१. यासु 'यात' मकाइ जुइ ।

२. मेगु नं थजाःगु यासु
थुकथं हे छयले दु ।

थुगु कवथाय् 'यात' काइगु न्वे थें जाःगु यासु खँपुइ छयला
स्वे ।

कवथा-च्याः १४ (याताजि ६)

याक	किसं	यात(०)	यासु
किजापिसं	खँपुइ	खँत्वाः	छयल
जिं	छंके	बिस्वास	तया
भ्वातिनं	वसतय्	साभ्वं	थात
केहेँनं	धवतं	केँ	धित
जिमिसं	पंत्वाचाय्	वाउँचा	म्हिला
मामं	भुतुलिइ	जासि	देछुत

१. यात(०) काइगु
यासु जुइ ।२. याक लिसें
यासुया रुप
हिला वनि ।३. मेगुनं थजाःगु
यासुयात थुकथं
न्वे दु ।

याताजि ७.

थुगु क्वथाय 'यात' 'याक' (थें) जुयाः छयलाय् वइगु यासु खँपुइ ब्वया क्यने ।

क्वथा-ल्याः १५ (याताजि ७)

याक थें	यात (०)	यासु
जित	बाखं	यल
त्वगियात	वासः	त्वल
जिमित	छिपिं	हेमताल
ब्वयात	ला	मनिन
केहेँ यात	(जिगु)कोत	लोवन
ततापिन्त	छेँ	त्वल/ तुल

१. 'यात' (०) काइगु
यासु जुइ ।

२. याक लिसे यासु
हिला वनि मखु ।

याताजि ८.

थुगु क्वथाय् न्हयासु तयाः जक छयले दुगु यासु खँपुइ ब्वयास्वे ।

क्वथा-ल्याः १६ (याताजि ८)

याक	यात (०)	न्हयासु	यासु
क मिं	तसि	दय्के	त्यन
जिमिसं	नवाःकिया	स्वे	नन
जिं	जा	नय्	धुन
ज्यामिं	धलिं	ल्होने	फत
दकःमिं	अंगः	दनेत	स्वत

१. यात (०) काइगु
यासु जुइ ।

२. याक लिसे यासु
हिलावनि मखु ।

थुगु क्वथाय् याक सिया थें जुया वइगु न्हयासु तयाः
जक छथले दुगु यासु खँपुइ छथला क्यनागु दु ।

क्वथा-ल्याः १७ (याताजि ८)

याक (सिया)	याक (०)	न्हयासु	यासु
ल्वगिया	नसा	नय्	यल
भ्वातिया	ज्या-जि	याय्	न्ह्याल
जि	आखः	च्वे	म्हाःत
वया	ला	नय्	लुइ खाल (म)
बम्हूँतय्	दान	फय्	दत
छय्पिनि	सह	याय्	मजिल

१. याक (सिया जुयाः) वइ ।
२. यात (०) काइ ।
३. याक लिसे यासु हिला वनि मखु ।

याताजि ६.

थुगु क्वथाय् सिया याक थें जुयाः वइगु यासु लिसे बा नाप
तयाः छथले दु कथं खँपुइ छुइ ।

क्वथा-न्याः १८. (याताजि ६)

सिया/याक थें	लिसे/नाप	यास्
जिमि	द्विपिलिसे	हेबाल
ढवाया	बंजाः नाप	तिबात
त्यपूछिया	कायलिसे	न्हेबाल

१. याताजि ५ कथं
हे जक मेगु
स्वेवं गाः ।

थुगु क्वथाय् च्वेया थें जाःगुलिइ न्हयासु नं दइगु यासु
खँपुइ छयला कयने ।

क्वथा-न्याः १९. (याताजि ६)

सिया (याक)	नाप, लिसे	न्हयासु	यास्
मचातय्	हारांनाप	म्हिले	न्हाल
काय्या	मांपिनाप	च्वने	मछुल
हरिचिया	जिलिसे	जुइ	म्हाःल
किजाया	ब्वालिसे	वने	दत
मचाया	म्वातिलिसे	स्वे	खन

१. थुकिया नितिं याताजि ५ व ८ हे स्वय् बह जुउ ।
२. 'नाप' स्वापूया चिं कथं छयलाय् वइ ।
३. लिसे बाइ थाय् अप्पो छयले दु । गनं गानं व गबलें
गाबलें स्वापूनं कयं ।

थुगु क्वथाय् (क्वथा ल्याः १८ थें) याक स्वलाः महिलिगु
यासु खँपुइ हनाः व्वे ।

क्वथा-ल्याः २० (याताजि ६)

याक	नाप/लिसे	यासु
कान्छा	छलिसे	बुत
भमचा	माजुनाप	ल्वात
काय्पिं	खुँतलिसे	जुल/बुल
जिपिं	मभिंपिंनाप	मबुला
इपिं	छलिसे	वल
जि	वल्लिसे	मल्वाना
व	जिल्लिसे	न्हिल

१. यासु याक स्वलाः

हिला वनि ।

२. नाप 'स्वापू' या चि

कथं छयलाय् वइ ।

३. लिसे बाइथाय् अप्वः

छयले दु । गनं गनं

स्वापू नं कयं ।

थुगु क्वथाय् (क्वथा २० या थें जाःगु) यात (०) काइगु
यासु खँपुइ व्वया कयने ।

क्वथा- ल्याः २१ (याताजि ६)

याक	नाप / लिसे	यात (०)	यासु
जिं	छनाप	खँ	ल्हाना
बंजालं	साहुलिसे	स्वापू	तल
व्वां	पाजुलिसे	खँपु	छुत
मिसामचा	पासानाप	व्वाइँ	म्हिल
वं	मेपिल्लिसे	कौ	ह्वात

याताजि १०

थुगु क्वथाय् 'यात' मकाइगु तर छुं कथं ब्वाय्सु (थें जाःगु) वयाः तिति बांलाक अर्थय् थिना वइगु यासु खँपुइ छथला क्यने ।

क्वथान्याः २२ (याताजि १०)

याक	ब्वाय्सु	यासु
काय्पि	खुँ	जुल
इपि	तःधं	छुल
जिपि	सज्जन	जुया
राममाया	मां	जुल

१. 'याक' लिसे यासु हिला वनि ।

२. ब्वाय्सुं खँपुपूर्वकः वइ ।

१. 'लिव' व 'आव' यासु हिलाः थुकथं हे ब्याक्क क्वथाय् (याताजि १० यातं) छथले फु ।

२. 'न्हसः' व 'अजू' नं यासुयां लिउने 'ला' व चिं (?-!) तयाः छथले दु ।

३. याक लिसे हिलावं वनिगु यासु 'उजनय्' नं थुकथं हे ब्वे दु ।

४. २२ क्वथा (याताजि १०) मध्ये गुगु यासु गुकिइ छथले दु धइगु खँ थुकथं हे क्वथाय् ब्रयाः ल्यया काय् फु ।

५. उजनेथाय् छथाय् तोता मायासुया न्होने (न्ह्यलियां क्वस्सं) 'म' छथलाः गनेगु अर्थ पिकाय् दु ।

६. उजनेथाय् यासुया लिउने 'मते' तया गनेगु अर्थ पिज्वैकेगु जुइ ।

ज्यानाखँग्वः

खँग्वः नेपाल भासाय् स्वकथं दय्के दु :- १. मायासुं ज्यानाः
२. न्ह्यलि, खँग्वः व तँसा ल्वाक छथानाः, ३. खँग्वः खँग्वः
चिनाः ।

१. ज्यानाग्वः

मायासुं 'सा, सि, सु, पु, पू (पुलि)' तँसा तयाः ज्याना
तःगु व यासुया गुगुं व (Tense) पाखें तय्यंक क्वहां
वःगुयात ज्यानाग्वः धाइ ।

तँसा तयाः

* 'सा' (याय्गु भाव वा वस्तु)

'ये, ने' वइगु तिस्सःगु मायासुइ 'सा' तयाः

कासा, कुसा, चुसा, च्वँसा, ज्वँसा, नसा, पुसा, पुँसा,
हिँसा, थासा, ध्वासा, हुसा, लासा, हासा ।

* 'ने' वइगु मायासुं तँसा (सा) तने बलय् इंकुति (*) वइ ।

"न, थ, ध" व "य, ल, ह" नं 'सा' तँसा वः ।

“ये”

“ने”

गिये-गिसा	दाये-दासा	क्यने-क्यँसा	ग्यने-ग्यँसा
बिये-बिसा	चिये-चिसा	ज्वने-ज्वँसा	च्वने-च्वँसा
त्याये-त्यासा	ल्वये-ल्वसा	छयने-छँसा	त्वने-त्वँसा
च्वये-च्वसा	च्याये-च्यासा	तने-तँसा	तुने-तुँसा
तये-तसा	न्वाये-न्वासा	फवने-फवँसा	थने-थँसा
किये-किसा	क्वाये-क्वासा	लने-लँसा	धने-धँसा
प्याये-प्यासा	म्वाये-म्वासा	ह्वने-ह्वँसा	पने-पँसा
व्वये-व्वसा	बुये-बुसा	यने-यँसा	पुने-पुँसा
ल्यये-ल्यसा	ल्वाये-ल्वासा	थिने-थिँसा	व्वने-व्वँसा
धाये-धासा	थिये-थिसा	मिने-मिँसा	कुने-कुँसा

‘सि’ (जुइगुया भाव)

‘ये’ वइगु तिससःगु व ‘ह’ दुमु मायासुइ ‘सि’ तनाः

गसि, दसि, हिसि, न्यासि,

ताये-तासि	दाये-दासि	नुये-नुसि	म्हाये-म्हासि
चाये-चासि	गये-गसि	न्हये-न्हसि	त्वये-त्वसि
ग्वये-ग्वसि	प्याये-प्यासि	न्हाये-न्हासि	व्वये-व्वसि
ज्वये-ज्वसि	बुये-बुसि	हये-हसि	बये-बसि

‘सु’ (याःगु बा जुउगु भाव)

‘ये, ले’ वइगु तिस्सःगु ब ‘ल, ह’ दुगु मायासुइ ‘सु’ तनाः
कासु, बिसु, न्हिसु, नसु, ग्यसु, तासु

‘ये’

‘ले’

किये-किसु	गिये-गिसु	हिले-हिसु	पिले-पिसु
त्वये-त्वसु	ब्बये-ब्बसु	निले-निसु	नाले-नासु
म्बाये-म्बासु	ल्यये-ल्यसु	म्हिले-म्हिसु	माले-मासु
निये-निसु	ब्बाये-ब्बासु	हाले-हासु	ह्वले-ह्वसु
हिये-हिसु	त्वये-त्वसु	ज्यले-ज्यसु	प्वले-प्वसु
पाये-पासु	पिये-पिसु	कुले-कुसु	हुले-हुसु
लिये-लिसु	ल्वाये-ल्वासु	बुले-बुसु	न्हिले-न्हिसु

‘पु’ (जुइगुया भाव बा पहः)

‘ये, ने’ वइगु मायासुइ ‘पु’ तनाः

दिपु, नपु, न्वापु, ल्वापु, तँपु, कँपु, न्यँपु, तुँपु

‘ये’

‘ने’

कापे-कापु	च्वये-च्वपु	त्वने-त्वँपु	च्वने-च्वँपु
छयाये-छयापु	ख्याये-ख्यापु	हिने-हिँपु	थिने-थिँपु
थाये-थापु	चाये-चापु	छयने-छयँपु	त्यने-त्यँपु

ल्यये-ल्यपु	स्वये-स्वपु	व्वने-व्वँपु	फ्यने-फ्यँपु
स्वाये-स्वापु	म्वाये-म्वापु	सने-सँपु	छिने-छिँपु
ल्वाये-ल्वापु	ध्वाये-ध्वापु	व्छने-व्छँपु	व्हने-व्हँपु
ध्वये-ध्वपु	धाये-धापु	भिने-भिँपु	गने-गँपु

‘पू’-‘पुलि’ (याय्गु व जुइगुया भाव वा वस्तु)

‘आ’ दुगु ‘ये’ वइगु मायासुइ ‘पू’ तना:

धापू, दापू, स्वापू, न्हापू, ल्हापू,

वाये-वापू	चाये-चापू	घ्वाये-घ्वापू	ह्वाये-ह्वापू
थाये-थापू	फ्याये-फ्यापू	ध्याये-ध्यापू	ध्वाये-ध्वा
न्वाये-न्वापू	चाये-चापू	व्वाये-व्वापू	नाये-नापू
च्याये-च्यापू	ग्याये-ग्यापू	छाये-छापू	ज्याये-ज्यापू
ख्याये-ख्यापू	ध्वाये-ध्वापू	व्छाये-व्छापू	ग्वाये-ग्वापू

‘छि’- (क्व, माक्व) जक वा फुकंया अर्थय्)

“ये, ने, ले” वइगु मायासुइ ‘छि’ तना:

काछि, किछि, गिछि, माछि, खँछि, न्हँछि.

‘ये’

‘ने’

‘ले’

चाये—चाछि	न्यने—न्यँछि	ज्यले—ज्यछि
तुये—तुछि	ल्यने—ल्यँछि	छयले—छयछि
बुये—बुछि	व्वने—व्वँछि	हाले—हाछि

'ये'

'ने'

'ले'

धाये—धाछि

चवने—चवँछि

नाले—नाछि

थाये—थाछि

तुने—तुँछि

पाले—पाछि

स्वये—स्वछि

नुने—नुँछि

बुले—बुछि

गाये—गाछि

पुने—पुँछि

वाले—वाछि

ल्हाये—ल्हाछि

कुने—कुँछि

हिले—हिछि

* 'क' (याइमुया भाब, याइम (गु))

'आ' दुगु 'ये, ले, वइगु यासुइ 'क' तया:

ल्हाक, थाक, याक, ख्याक, ग्याक, चाक, व्छाक, ज्याक,
फाक, प्याक, स्याक, हाक, पाक, न्वाक, धाक, काक,
ध्वाक, च्वाक, लाक, स्वाक, म्वाक, धाक, च्वाक

(गुगुं गुगुं 'ने' 'ले' नितानं 'क' वःगु नं दु ।)

'अ' (चिनागु) दुगु 'ये' 'ले' वइगु यासुइ 'क' तना:

ख्यक, ख्वक, च्वक, छयक, ध्वक, ल्ह्वक, व्वक, ल्वक,
स्वक, ज्यक, त्यक, ध्वक, न्यक, ह्वक, व्वक, ह्वक

(गुगुं गुगुं 'ये' 'ले' निथिकयू सं 'क' वःगु दु ।)

* भाब अर्थयू 'क' तयां तुं छयले दु । व्वायसुइ छयले
बलयू 'क' तना: लिफुति (:) च्वनि । उकिया लिउने
'म' बा 'गु' च्वं वइ ।

इ. 'उ' दुगु 'ये' 'ले' यासुइ 'क' तथा:

किक, गिक, जिक, तिक, लिङ्ग, थिक, निक, पिक, फिक,
बिक, मिक, सिक, हिक; कुक, खुक, चुक, छुक, जुक,
तुक, नुक, फुक, बुक, लुक, न्हुक, थुक

(श्रुकिइ नं गुलिं गुलिं 'ये, ले' निथिकय्सं 'क' वःगु दु ।

यासुं क्वहां वःगु

△ 'ना' (याय्गुया भाब)

'आ' दुगु 'ये' वइगु यासुया न्द्यवय् जि, जि लिसे वइगु
यासु (मायासुइ 'ना' तनाः) :—

ख्याना, ज्याना, ल्वाना, क्याना, चाना, थाना, त्याना,
ब्वाना, ल्हाना, याना, फ्वाना, द्याना, ध्वाना, च्वाना,
स्वाना, ग्वाना, छथाना, लाना, पाना, स्याना, व्हाना,
भ्याना ।

'ना' (याय्गु वा याःगुया भाब)

'ने' वइगु "अ, इ, उ" दुगु मायासुइ 'ना' तनाः (जि, जि -
लिसे वइगु यासु) :—

△ याकेगु अर्थय् 'के' वइगुलिं जक । 'क' तनाः ज्यानागु
खँवः थें यासुं क्वहां वःगु खँवः नं ब्वाय्सुइ छथले दु ।

अ— कना, नना, फवना, हना, बना, स्थना, म्हना, क्यना,
धना, फ्यना, थना

इ— चिना, घिना, खिना, छिना, हिना, भिना, मिना, तिना,

उ— कुना, छुना, तुना, मुना, नुना, धुना, पुना, दुना ।

‘न’ (ँ) (जूगुया भाब)

‘ने’ वइगु ‘अ’ द्रुगु मायासुइ ‘न’ (ँ) तना: (व, वं लिसे
न्हवय् वइगु यासु) :—

पं (पन), द्वं (द्वन), प्वं (प्वन)

थकने	थकं	लि-व्वने	लिव्वं
लि-गने	लिगं	ल-हने	लहं
उ-जने	उजं	स्व-नने	स्वनं
त्वे-कने	त्वेकं	ल्हा-पने	ल्हापं
क्व-ह्यने	क्वह्यं	हा-पने	हापं
थ-ह्यने	थह्यं	द्या-पने	द्यापं
क्व-न्हने	क्वन्हं	छ था-पने	छ थापं
दु-दने	दुदं	न्ह्य-थने	न्ह्यथं
फु-धने	फुधं	वे-हने	वेहं

‘ला’ (याय्गु बा याःगुया भाव)

‘ले’ वइगु “अ, आ, इ, उ” दुगु मायासुइ ‘ला’ तयाः
(जि, जिं लिसे वइगु न्ह्यवया यासु) :—

अ— ग्यला, छ्यला, ग्वला, व्हला, न्यला, ज्यला, ब्वला

आ— चाला, छाला, म्हाला, माला, हाला, वाला, पाला,
फाला, काला,

इ— सिला, चिला, हिला, न्हिला, तिला, थिला, म्हिला

उ— कुला, छुला, हुला, बुला, उला, गुला, चुला, तुला, पुला,
सुला ।

‘या’ (याय्गु बा याःगु भाव)

‘ये’ वइगु “अ, आ, इ, उ” दुगु मायासुइ ‘या’ तयाः
(जि, जिं लिसे वइगु न्ह्यवया यासु) :—

अ— व्वया, प्वया, न्ह्यया, ध्वया, स्वया, ख्वया, थ्वया

आ— बाया, चाया, ताया, फाया, *काया, धाया

इ— किया, गिया, थिया, पिया, बिया, फिया, सिया

उ— बुया, लुया, पुया, हुया, छुया, मुया

---

* न्ह्यवयू थें कया, धया चलन दु ।

‘यासु’ (याय्गुया भाव वा ज्या)

गुगुं नं यासु ‘ये, के, ते, ने, पे, ले’ यात तप्यंक क्वकया :-

‘ये’- नये, सये, फये, हये, काये, धाये, ल्हाये, बाये, बिये,
किये, थिये, लिये, हुये, कुये, बुये, मुये, ल्हुये

‘के’- नंके, काके, काय्के, ल्हाके, थिके, कुके, थुके, न्हुके

‘ते’ तोते, सःते,

‘ने’- न्हने, न्हने, स्यने, खिने, पुने, नुने

‘पे’- त्वपे, ज्वापे, धापे

‘ले’- हिले, न्हिले, थिले, कुले, बुले, सुले, पुले

(इत्यादिया अर्थय् देतना वइथाय् दकलय् बांलाक सिइ
दया वइ, मेथाय् नं थुकिया छथला दु ।

२ छ्यानाग्वः

“न्हलि, खँग्वः, तँसा व यासु” त्वाक छ्यानाः दय्का
तःगु खँग्वःयात ‘छ्यानाग्वः’ धाइ । छ्यानाग्वः प्यताजि
दुः— (क) न्हलिलिसे यासु, (ख) न्हलिलिसे तँसा,
(ग) खँग्वलय् तँसा, (घ) न्हलि न्हलिलिसे वा खँग्वः ।

(क) न्हलिलिसे यासु (याइगु वा जुइगु भाव वा वस्तु)

‘ये’ वइगु यासुइ न्हलि तथाः (न्हलि व मायासु) सुम्क
न्वेवं गाः—

न्यासि लिङ्ग या, न्यङ्ग या, इति, फिलि, दुलि, पिलि, न्यालि,
फिलि, ख्वलु, द्वालु, न्यालु

न्यापिये	न्यापि	थकाये	थका	स्याचुये	स्याचु
लिपिये	पिलि	क्वकाये	क्वका	व्याचुये	व्याचु
देङ्गाये	देङ्गा	थलाये	थला	फयाचुये	फयाचु
च्वङ्गाये	च्वङ्गा	क्वलाये	क्वला	बेफवाये	बेफवा
बिफ्याये	बिफ्या	थपुये	थपु	लिध्वाये	लिध्वा
चिस्याये	चिस्या	क्वपुये	क्वपु	दुफिये	दुफि
क्वन्हुये	क्वन्हु	ध्वपुये	ध्वपु	दुपिये	दुपि
तेन्हुये	तेन्हु	छ्याताये	छ्याता	दुचाये	दुचा
पिन्हुये	पिन्हु	अंफवाये	अंफवा	अंलाये	अंला
येचाये	येचा	दुफवाये	दुफवा	दुलाये	दुला
क्वपिये	क्वपि	पिफवाये	पिफवा	ख्यलुये	ख्यलु
बुल्हाये	बुल्हा	न्यालुये	न्यालु	लिचाये	लिचा
निसुये	निसु	पिलुये	पिलु	भवाताये	भवाता

(ख) न्यालिलिसे तँसा

न्यालिलिसे 'सु' (भाव वा ज्या)

पिसु, न्यासु, त्वसु, येसु, त्वेसु, व्वायसु, आयसु, वयसु, हेसु,
लिसु, क्वसु, थसु, ध्वसु, फयासु, बेसु, थिसु, भवासु, लुसु,

ध्वसु, क्वासु, दिसु, म्हासु, न्हासु, व्वसु

न्धलिलिसे 'सि' (भाब बा बस्तु)

व्वसि, क्वसि, हेसि, न्हेसि, बेसि, पेसि, व्वसि, थिसि,
दुसि, स्वसि, लिसि, व्यासि, भ्वासि, प्यासि

(ग) खँग्वलय् तँसा :-

सू 'सुलि'— (भाब)

मचासू, न्ह्योसू, ल्याय्मसू, ल्यासेसू, वेँसू, पित्यःसू,
कवेसू, पाकःसू, ग्वाज्यःसू, गबलिसू, उइँसू, अरिसू,
जिथिसू, ज्याथसू, मिमासू, मिजंसू, तःमिसू, चिमिसू,
त धंसू, चिधंसू, ध्वांसू, ध्वादःसू, दुरुसू.

छू 'छुलि' (भाब)

मचाछू, न्ह्योछू, ल्याय्मछू, ल्यासेछू, वेँछू, पाकःछू,
ग्वाज्यःछू, उइँछू, तःधंछू, चिधंछू, मताःछू, मखंछू,
सिउछू, मिछू, ध्वांछू, पित्यांछू, फुधंछू, दुछू, मदुछू,
सःछू, थूछू

'हू' (हुलि) — (पहः— तरंग)

वेँहू, तंहू, उइँहू, अरिहू, पाकःहू, ग्वाज्यःहू, ध्वांहू, ल्याय्महू,
ल्यासेहू

‘छि’- (जक्रया अर्थय्)

सछि, फँछि, (फछि), बछि, लछि, बाःछि, वाःछि, दँछि (दछि)
जुछि, पःछि, अँय्ताछि, त्यपूछि, माचाछि, भोछि, म्हछि,
चुलछि, दुगंछि, चकंछि, द्रःछि, घाँछि

(घ) न्हलिलिसे न्हलि वा खँग्वः (भाव वा वस्तु)

लिक्व, फुस, न्हया, लिद्या, न्हलुमन्ति, न्हलि, पिखँ,
न्ह्यच्चः, लिच्चः, दुच्चः, लिछंथ, दुनुगः, दुकिपा, न्हफः,
लिफः, न्हझां, लिझां, दुस्यः, न्हसः, लिसः, तिस्सः, घाँसः,
न्हयासु, लितँसा, मातं, प्यतँ, न्हखा, न्हकपा, लिकः,
छयाकः, धाकः, दुज्या, दुजः, पिब्वसा, देबः, पिब, दुद्याः

३. चिनाग्वः

निगू वा वयां अप्वः खँग्वः चिनाः दय्का तःगु (बचा हायूक)
यात चिनाग्वः धाइ । उकिइ लितँसा वा (गुगुं) खँग्वःया
अर्थ दुताया च्वनि । चिनाग्वः निताजि दुः- (अ) नां नां
वा ब्वाय्सु ब्वाय्सुया थवं थवय्, (आ) नां ब्वाय्सु लिसे
व ब्वाय्सु नां लिसे ।

(अ) नां नां लिसे- (‘क’ ‘ख’)

(क) नां नां लिसे (लिउनेया खँग्वलय् अर्थ चिना वइगु)

छँज्या, बुँज्या, पालितः, पालिख्वाँय्, ज्याभः, ल्हाःपा,

धवःचु, खँचु, न्वचु, प्याखंचु, बाखंचु, खँपु, बाखंपु,
प्याखंपु, गजिपु, तामो, नुगःमो, प्याखंमो, बाखंमो,
नुगःमिखा, चखुंस्वः, बखुंस्वः, छुँगः, स्वागः, जाति, लाति,
क्वथाबाखं, खिचातुति, बखुंमिखा, माकःखा, भायलचं,
यांलचं, उंलचं, लायल्लमि, सुलिमिसा,

(ख) नां नां लिसे (चिनाग्वल्य् दुध्याःगु खँग्वलब् उति
उति ग्यंक अर्थ पिज्वइगु)

काय्बौ, मांन्वा, तःकेहेँ, लंसुरुवाः, धौबजि, जाकेँ,
दुरुजा, स्वांसिन्हः, लाजा, म्हासःलिसः, ल्हाःतुति, छेँबु,
काय्म्हाय्, न्हाथुलिथु, केँचि, सीम्वाय्, ल्हाःम्हुतु,
ल्वसाघासा, थलाः क्वलाः,

व्वाय्सु व्वाय्सु लिसे (चिनाग्वल्य् दुध्याःगु खँग्वःया
उति ग्यंग अर्थ दुगु) तुयुहाकु, तःमिचिमि, सद्धिच्याप्वाः,
सद्धिप्यदँ, सःबसः, द्वःबद्वः, ह्याउँवाउँ, हाकुतुयु, थध्याः-
क्वध्याः,

(आ) व्वाय्सु नांलिसे (लिउनेया खँग्वल्य् अर्थ थिना बइगु)
ह्याउँस्वां, म्हासुतपुलि, वाउँभत्तु, भुपुखँ, भिममू, मि दबू,
धवःसः, प्वंघः, चाकुमरि, भ्वाथःगा, कचिमिखा, कचिघाः,
कचिमचा, छाःसिँ, छाःग्वे, चुलुलै, प्याचु मिखा, प्याःलप्ते,
ल्हुयाबजि;

ॐ नांयात व्वायसुइ ताछायाः

भ्यगःखाः, मेमिखा, दोहंतं, चयःबुद्धि, माकःखाः,
खिचातुति, पाउँखा, खालुसवाः, लातातं, बखुंमिखा,
चखुंपलाः, मितं, मिच्याःलाखय्, किसिकपाः, वळःसन्हाय्,
भत्तुन्हाय्, नद्धयं, नध्याग, चिकंफसि, ग्वरःनुगः,
भाजंमिखा, म्हुतुख्वाय्, खिचाखाः, बानिन्यां

अथे जक याइम धइगु अर्थय्

न्हाय्कवै, लःउइ, भयाभत्तु, खँसुवाः, छेँभुवाः, नसुवाः,
नखिरां, न्हावा, भुतूसुवाः, जाथुसुवाः, छेँपिवाः, कुतिकुति-
बंजाः, मिसाछाः, बाखंछाः, न्यकुमि, स्वकुमि, ल्हाकुमि,
चवकुमि,

(गुगुं नं चिनाग्वः हानं छक्वः नं खँग्वःलिसे चिने दु ।
छाय् धासा चिनाग्वः नं खँग्वः हे ल्याः जुइ, अथे नं यक्व
तंतं चिनातःगु खँग्वः मीगु भासय् म्हु ।)

‘वा’ व ‘त्या’

‘वा’

“—या बच्छि” या अर्थय् ‘वा’ न्होने वइ ।
सछिया बछि ‘बासः’, छमनाया बछि ‘बामना’ ।

ॐ .....यार्थे, ...यार्थे च्वंम (गु), ...यार्थे जाःम
आदि ताछायाः (कल्पना यांनाः) ।

बाचकं, बादे, बाचा, बान्हि, बाखा, बाम्ह, बापी, बाद्धः,
(बद्धः), बासः, (बसः), बाकू, बाकु, बातँ, बापा, बाथु,
बाद्या, बाचुलु

‘त्या’

“—व बच्छि” या अर्थय् ‘त्या’ लिउने बइ ।

सछि व बछि ‘सत्या’, कुछि, व बछि ‘कुत्या’ ।

चकंत्या, छद्यात्या, छपीत्या, दँत्या (दत्या), फँत्या (फत्या),
छमनात्या, प्यमनात्या, स्वसःत्या

‘बा-व’

ध्यंमध्यंया अर्थय् ।

छमना बामना, छतोला वतोला, छपु बापु, छकूबकू,
छपीवपी, छर्काबर्का, याकः बकः (बाकः), सःबस, द्वःबद्वः

‘कि’ व ‘किकि’

*कि

१) ‘धाय्व’ या अर्थय् यासु (‘व, बं’ व ‘छ, छं’ लिसे न्हावय्
वइगु) या लिउने ‘कि’ वइ । :-

---

*स्वापू जुया वइगु (अंग्रे जि) भासय् That) नेवाः भासय्
मल्वः । उकिं ‘कि’ व अर्थय् मछयले बांलाः ।

यातकि, धालकि, खनकि, बिलकि, बुतकि, सुतकि, थुलकि,
हालकि, ल्हातकि, तोतलकि, दिक्लकि, न्हिलकि, हिलकि,
स्वातकि, खातकि

२) 'धुनेव' या अर्थय् यासु (जि, जि लिसे वइगु न्हव) या
लिउने 'कि' वइ ।

वियाकि, नयाकि, दायाकि, कयाकि, धयाकि, ल्हानाकि,
तोताकि, नालाकि, बुलाकि, याकाकि, थिकाकि, दाकाकि,
व्वनाकि, थुनाकि, थियाकि

किकि

१) 'लिसे' वा 'लुमधंगु' अर्थय् मायासु (दुगंछि) या लिउने
'किकि' च्वना वइ ।

धाधाकिकि, स्वस्वकिकि, काकाकिकि, न्हिन्हिकिकि,
हाहाकिकि, ननकिकि, विविकिकि, न्यँन्यँकिकि,
व्वँव्वँकिकि, यायाकिकि, व्वव्वकिकि, थिथिकिकि,
हिहिकिकि

२) ब हे अर्थय् न्हवयू नं 'किकि' छयले दु :—

स्वतकिकि, स्वयाकिकि, बिलकिकि, न्हिलकिकि,
व्वनाकिकि, हालाकिकि, नलाकिकि, यानाकिकि,
त्वनाकिकि, वनकिकि, हिलकिकि,

‘कि’या अर्थय् *‘न्हां’

धालन्हां, खनन्हां, सिलन्हां, ल्हातन्हां, म्हितलन्हां,
 ब्वनन्हां, बुलन्हां, स्वतन्हां, नलन्हां, तनन्हां, थुलन्हां
 (श्व ‘न्हां’ ‘व’ ‘वं’ लिसे न्हवय् वइगु यासुइ जक वया
 च्वनि ।)

‘सुचं’ वा ‘छुमां’ या अर्थय् ‘न्हां’

‘न्हवय्’

वाल न्हां, दाल न्हां, यात न्हां, स्वत न्हां, ल्हात न्हां,
 नया न्हां, वना न्हां, ह्वला न्हां, चुल न्हां, स्यना न्हां,
 कया न्हां, खुल न्हां, ब्वात न्हां, ताल न्हां

‘लिब’ व ‘आवय्’

काइ न्हां, दाइ न्हां, त्वइ न्हां, नइ न्हां, याइ न्हां, बिइ
 न्हां, बुइ न्हां, लाइ न्हां, लुइ न्हां, जुइ न्हां, ल्हाइ न्हां,
 स्याइ न्हां, ज्वनि न्हां, ब्वनि न्हां, ब्वइ न्हां,

---

*‘कि’या अर्थय् ‘न्हां’ नापं ज्यानाः तय् दु । ‘सुचं’ या
 अर्थय् नाप ज्याय् मदु ।

*‘वं’ व ‘कथं’

वं

‘धुनेव’ वा ‘उवरिमय्’ या अर्थय् मायासुया लिउने ‘व’ छयले दु । :-

नय्वं, सय्वं, धाय्वं, काय्वं, ध्वाय्वं, बिइवं, लुइवं, फुइवं, छुइवं, कनेवं, हनेवं, ननेवं, धुनेवं, तोतेवं, सःतेवं, त्वपेवं, कुपेवं, कुलेवं, बुलेवं, न्हिलेवं, सुलेवं

कथं

छुं छगू ज्याय् हंकाः वा स्वाकाः छुं मेगु ज्या याना व्छेथाय् न्ह्यवय् (जि जिं लिसे वइगु यासुया) लिउने ‘कथं’ छयले दु । :-

नयाकथं, स्वयाकथं, लायाकथं, धयाकथं, नकाकथं, कुकाकथं, नंकाकथं, म्हंकाकथं, तोताकथं, सःताकथं, त्वताकथं, कुलाकथं, न्हिलाकथं, छुलाकथं, बुलाकथं

---

*‘वं नं’ या वं ‘कथं नं’ या ‘कथं’ यात तःखें, तःथाय् व तःताजिकथं छयले दु । ‘ई’ व ‘व’ Time and Tense) नामं चवयागु सफुलिइ तब्ब्याकेगु कुतः यानागु दु ।

‘रे’ व ‘रां’

‘रे’

हना बना तयाः ज्या ब्वे बलय् ‘उजनय्’ लिउने वइ :-
 या रे, धा रे, का रे, न्यँ रे, स्व रे, थिउ रे, थिउ रे, न रे,
 पँ रे, था रे, न्हिउ रे, बु रे, दँ रे.

‘रां’

(... क्व) ‘पत्तिक’ धयागु अर्थय् ‘क्व’यां लिउने वइ :-
 धाक्वरां, खँक्वरां, न्यक्वरां, विक्वरां, न्हिक्वरां, जुक्वरां,
 हिक्वरां, बुक्वरां, स्वक्वरां, हुक्वरां, हाक्वरां, लाक्वरां,
 दँक्वरां, ब्वँक्वरां, ब्वक्वरां, चाक्वरां, पुक्वरां, त्वँक्वरां

‘त्तु’ व ‘त्तुमतु’

L ‘त्तु’

छता हे ज्या तःक्वः जृगु क्यनेत ‘त्तु (तु)’ मायासुया लिउने
 तय्गु चलन दु :-

कत्तु कये, स्वत्तु स्वये, नत्तु नये, मात्तु माले, ल्यत्तु ल्यये,
 मुत्तु मुले, बुत्तु बुले, नित्तु निले, मात्तु मांय्के, थ्वात्तु
 थ्वाके, कँत्तु कने, पँत्तु पने, कुँत्तु कुने, भुँत्तु भुने, दुँत्तु दुने,
 थुँत्तु थुने, सँत्तु सने

L ‘ने’ वइगुलिइ ‘तु’ व ‘तुमतु’ जक जुइ । मेथाय् नित्तां
 छथले दु । गनं गनं ‘मतु’ ‘मुतु’ नं जुया वः ।

‘त्तु मतु’

छत्त हे ज्या दिपाः हे मदय्क जुया च्वंगु क्यनेत ‘त्तु मतु’
च्चे थें हे छयले दु ।

हत्तु मतु हक्के, लित्तु मतु लिये, थ्यात्तु मतु थ्याये,
व्हत्तु मतु व्हले, स्वत्तु मतु स्वये, कत्तु मतु कये, पँत्तु मतु
पने, थँत्तु मतु थने, भुँत्तु मतु भुने, थ्वात्तु मतु थ्वाये,
सात्तु मतु साले, हित्तु मतु हिले, हिँत्तु मतु हिने

‘तु’या अर्थय् ‘न्ह्यलि-देतना’

(छगः आखःगु न्ह्यलि देतनाः छता हे ज्या तःक्वः जूगु
क्यने दु ।)

फ फ स्वये, स्वे स्वे घाये, लि लि चिले, पि पि च्याये, ह ह
तिये, दे दे तने, दे दे जाये, न्ह्य न्ह्य लुये, ध ध स्वाये,
ह ह पुये, खे खे लने, लि लि पुये

‘तु मतु’या अर्थय् ‘म’

(गुगुं छगः आखःगु न्ह्यलि देतना च्वंच्वंथाय् बा देतना
तःथाय् हानं नं दुगंछि याय्गु । उकिया लिउनेयागुलिइ
न्ह्योने ‘म’ यानाः ‘तु मतु’या अर्थ पिज्वेके दु ।

---

० गनं गनं ‘म’ या थाय् ‘मु’ नं जुउ :- भवाभवा मुभवा,
खवखव मुखव ।

देतना च्वंथाय्

ख्वाख्वा मख्वा त्याये, च्वेच्वे मच्वे धाये, धघ मघ चिये,
छ्वाछ्वा मछ्वा याये, भ्वाभ्वा मभ्वा याये, ख्वेख्वे
मख्वे धाये, भःभः मभः न्हुये, फेफे मफे च्याये, धेधे मधे
चुये, मःमः ममः धाये, केके मके तुले, कक मक तुले, कक
मक जिये, ध्वध्व मध्व पुये, दुदु मदु धाये, च्वेच्वे मच्वे
धाये

देतना तःथाय्

फफ मफ स्वये, म्वेम्वे मम्वे द्याये, लिलि मालि चिले,
दुदु मदु ज्याये, ग्वग्व मग्व तुले, व्हव्ह मव्ह पुये, बब मब
स्वाये, धघ मघ स्वाये, स्वस्व मस्व चाये, बिबि मबि न्हुये

इत्यादिया अर्थय् खँग्वःया देतना

खँग्वः देतनेगु नेपाल भासाया थःपहःया दसु खः ।

देतने बलय् न्ह्योनेया माआखः जक हिला वइ, वाआखः
व हें तुं च्वना वइ । चिना आखः (य, व) तना वनी ।

१. 'अ, ए' या 'आ' बा 'इ' जुयाः हिला वइ :-

कलः कालः बा किलः, न नि बा ना, मकः माकः बा
मिकः, सल साल बा सिल, धलिं धालिं बा धिलिं, सलिं
सालिं बा सिलिं; नये नाये बा निये, कने काने वा किने,
हने हाने बा हिने

२. 'आ' 'ओ' ('व' व 'चिना आखः' नं) 'इ' जुयाः हिला वइ :-

आ- जा जि, सा सि, पासा पिसा, हासा हिसा, भाजं भिजं

ओ- कोखं किखं, मोहः मिहः, दोहं दिहं, लोहं लिहं

व- क्वश्वा किथा, वँसि ईंसि, वन इन, वल इल

चिना- क्यातु कितु, मयातु मितु, त्वाकः तिकः, प्वाकः पिकः

३. 'अ आ, व' ताहाल धाःसा (लिफुति (:) वा 'य्') हिला वइगु नं ताहाकः जुइ :-

अः - अःखः ईखः, लः ली, कःसि कीसि, बःसि बीसि

आः - साः सि, भाः भी, क्वाः की, धाः धी, लाः ली

वः - हः ही, मवः मी, स्वः सी, क्वः की, ब्वः बी

य् - कय्गू कीगू, थय् थी, भाय् भी, लाय् ली

४. 'इ'या 'आ' जुयाः हिला वइ :-

मि मा, किमि कामि, सितु सातु, म्हिते म्हाते, न्हिले न्हाले, मिखा माखा, मिसा मासा

५. 'उ'या 'आ' वा 'इ' जुयाः हिला वइ :-

लुखां लाखा वा लिखा, धुकू धाकू वा धिकू, पुखू पाखू वा पिखू, बुये बाये वा बिये, लुये लाये वा लिये

६. 'ई'या 'आय्' जुयाः हिला वइ :-

की काय्, ली लाय्, पी पाय्, जी जाय्, थी थाय्,
सी साय्, मी माय्

७. 'ऊ'या 'आः' जुयाः हिला वइ :-

कू काः, धू धाः, लू लाः, मू माः, जू जा, तू ताः, भू भाः,
दू दाः

८. चय्फुति (ः) दुगु आखः हिला वइ बलय् चय्फुति
चवना तुं वइ :-

अं- अं आं वा इं, कं कां वा किं, जंक्व जांक्व वा जिक्व,
लंच्व लांच्व वा लिंच्व

आं- आंला इंला, सांगु सिंगु, कां किं, फांगा फिंगा,
द्यां दिं, स्वां सिं

इं- चिं चां, सिंच्व सांच्व, भिंगु भांगु, हिंक्वाः हांक्वाः
मिं मां, छिंगु छांगु

उं- कुं कां, वा किं, छुं छां वा छिं, सुं सां वा सिं, गुंगू
गांगू वा गिंगू

